

Groenblauw Raamwerk Rivierenland

een handreiking

Groenblauw Raamwerk Rivierenland een handreiking

In opdracht van Regio Rivierenland en Werkregio Klimaat Actief Rivierenland
opgesteld door Feddes/Olthof landschapsarchitecten

December 2024

FEDDES/OLTHOF

INHOUD

1. Inleiding

1.1 Aanleiding	8
1.2 Doel en status	9
1.3 Proces	10
1.4 Op de schouders van	14
1.5 Leeswijzer	19

2. Meerwaarde van het raamwerk

2.1 Bijzondere regio	22
2.2 Het blauwe hart	32
2.3 Meerwaarde	33

3. Het huidige Raamwerk

3.1 Een eerste nulmeting	38
3.1.1 Water en bodem	40
3.1.2 Watererfgoed	46
3.1.3 Natuur	50
3.1.4 Land- en tuinbouw	54
3.1.5 Toegankelijkheid en beleving	58
3.2 Overkoepelend beeld	62

4. Het raamwerk uiteengezet

4.1 Verweven	68
4.2 Vier bouwstenen	70
4.2.1 Dynamische rivieren	72
4.2.2 Waterrijke weteringen	76
4.2.3 Robuuste noord-zuidverbindingen	80
4.2.4 Groenblauwe kern-randzones	86

5. Gebiedsuitwerkingen

5.1 Inspirerende voorbeelden	92
1. Trekvaart Culemborg-Zaltbommel	94
2. Aalsdijk in Buren	98
3. Landschapspark Tiel-Geldermalsen	102
4. De Spees van Neder-Betuwe	106
5. Wederopbouw West Maas en Waal	110
6. Tussenboezem West Betuwe	114
7. Groene wig Zaltbommel	118
8. Veilingweg Maasdriel	122

6. Aan de slag voor een groenblauw Rivierenland

6.1 Gezamenlijke ambitie	128
6.2 Gebiedsgerichte aanpak	129
6.3 Koppelkansen	130
6.4 Uitvoering	132

Bronnen

144

Colofon

146

1. INLEIDING

1.1 AANLEIDING

Rivierenland staat de komende decennia voor grote uitdagingen, zoals klimaatverandering, de woningbouwopgave, de energietransitie en een toekomstgerichte land- en tuinbouwsector. Een groot deel van deze opgaven moet landen in het landelijk gebied. Denk aan klimaatbuffers, natuurinclusieve land- en tuinbouw of zonneparken. De ruimte is echter beperkt, waardoor ook de kwaliteit van het landschap onder druk staat. Dit vraagt om een gezamenlijke en integrale aanpak. Samenwerking tussen sectoren, overheden en maatschappelijke organisaties is hierbij van groot belang.

In het Rivierengebied wordt er vanuit verschillende invalshoeken samengewerkt. Via de Regio Rivierenland en Werkregio Klimaat Actief Rivierenland werken acht regiogemeenten samen met partners aan de integrale en complexe opgaven voor een toekomstbestendige regio. In de FruitDelta Gebiedsagenda (2022) zijn het 'Beschermen tegen klimaatverandering', het 'Behouden en verbeteren van biodiversiteit in de regio' en het 'Behouden en optimaliseren van de ruimtelijke kwaliteit' als belangrijke regionale integrale opgaven voor 2030 benoemd. En met het project 'Versterking landschap en biodiversiteit' uit de Regio Deal Fruitdelta (2021-2023) is een eerste stap gezet in de vorm van een strategisch landschapsplan met kanskaart (Meegonzen in Rivierenland, 2022) en het Manifest Gonzend Rivierenland (www.gonzend.nl).

Inmiddels staat de wereld niet stil. Er zijn nieuwe inzichten, zoals de structurerende keuzes uit Kamerbrief Water Bodem Sturend (WBS), de verkenningen voor een Klimaatadaptief Rivierenland (KAR) en het Programma Integraal Riviermanagement (IRM); en aanvullende ambities en opgaven, zoals de Watervisie 2050 van het Waterschap Rivierenland en de provinciale programma's voor biodiversiteit, water, agrifood etc. Allemaal schrijven ze een breed doelbereik toe aan de realisatie van een groenblauw raamwerk voor Rivierenland, dat bijdraagt aan de klimaatrobuustheid, het versterken van de biodiversiteit en het vergroten van de landschappelijke kwaliteit. Kortom, alle redenen om een vervolg te geven op én uitwerking van het 'Gonzend Rivierenland'.

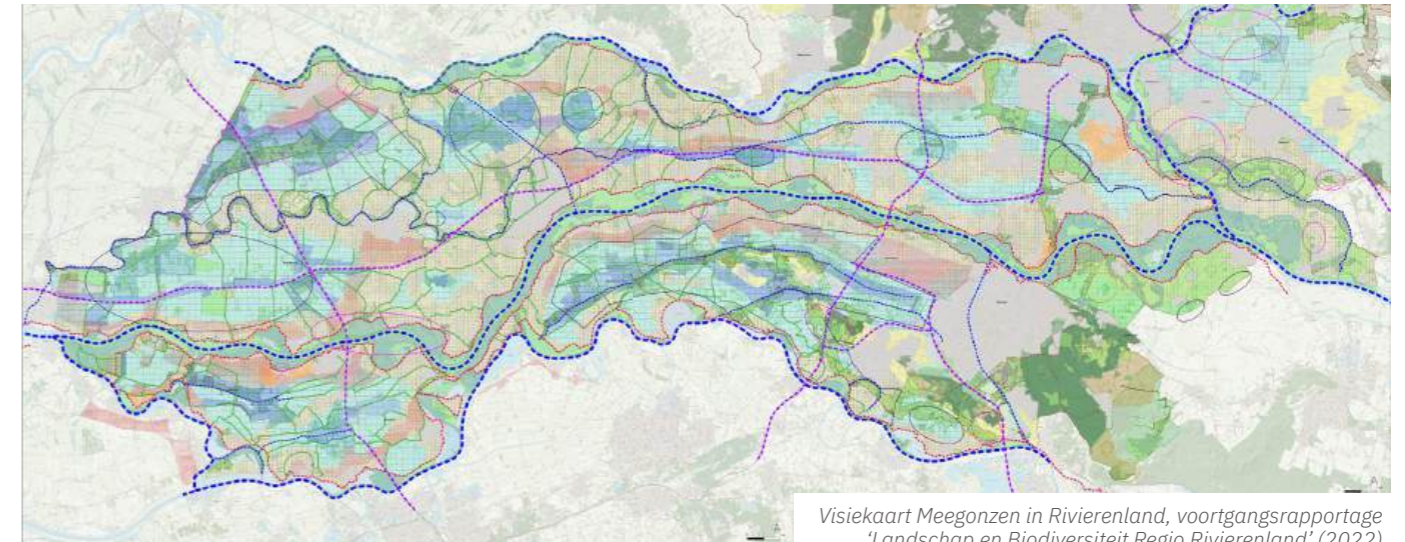

1.2 DOEL EN STATUS

Het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland slaat een brug tussen de landelijke en provinciale doelen, zoals die voor klimaat en natuurverbetering, en de regionale en gemeentelijke doelen, zoals de Gebiedsagenda en verschillende Landschapsontwikkelings- en Biodiversiteitsplannen. Het biedt een wenkend perspectief dat inspireert, agendeert en richting geeft aan beleidsvorming en visievorming voor de regio Rivierenland. Het is een kwaliteitskader als uitgangspunt om ruimtelijke afwegingen te maken en te sturen. Daarnaast is het een stimulans tot (nieuwe) samenwerking en een middel om fondsen te werven. Hiermee wordt de basis gelegd voor de verkenning van haalbaarheid, samenwerking en financieringsmogelijkheden. Zo vormt het raamwerk een bouwsteen voor verschillende programma's en visies,

brengt het focus aan en biedt het houvast voor overheden, onderwijs, ondernemers en ondernemende inwoners en overige organisaties die (willen) investeren in het gebied.

Met het tekenen van de intentieovereenkomst (Groenblauw Raamwerk Rivierenland) geven de partijen aan zich te committeren aan het doel van het raamwerk: het gezamenlijk werken aan een klimaatadaptievere, biodiversere en bovenal uniek Rivierenland!

1.3 PROCES

Om te komen tot dit raamwerk is een proces georganiseerd waarbij zoveel mogelijk partijen zijn betrokken. Gemeentes, waterschap, provincie en stakeholders uit de land- en tuinbouwsector en natuurbeheerders hebben op verschillende momenten input kunnen leveren. Daarnaast vond er regelmatig overleg en afstemming plaats met het kernteam, bestaand uit een vertegenwoordiging van de Provincie Gelderland, Regio Rivierenland, gemeenten en het Waterschap Rivierenland.

In mei 2024 vond de eerste werksessie plaats, met de Ambtelijke Begeleidingsgroep. In deze sessie stonden de analyse en positionering van Rivierenland centraal, als eerste aanzet voor een raamwerk. Om een goed beeld te krijgen van bestaand beleid, geplande ontwikkelingen, gevoeligheden en kansrijke projecten werd als vervolg hierop in augustus een gemeentetour georganiseerd. In twee sessies konden de acht verschillende gemeentes en het waterschap Rivierenland hun bestaand beleid toelichten en aangeven waar volgens hen kansen en knelpunten liggen voor de ontwikkeling van een groenblauw raamwerk. Tot slot volgde een reeks digitale overleggen in de zomermaanden waarin met de verschillende natuur-, land- en tuinbouworganisaties gesprekken werden gevoerd over het raamwerk en gaf de Fruitmotor een toelichting op het 'Gonzend Rivierenland'. De opbrengsten van al deze bijeenkomsten werden verwerkt in een eerste concept raamwerk en handreiking, die met alle betrokkenen is gedeeld.

Als vervolg hierop werden begin september twee schetssessies georganiseerd met alle stakeholders, waarin aan de hand van het gepresenteerde concept werd ingezoomd op een aantal specifieke uitsnedes in het gebied. Ze vormen de basis voor de verschillende gebiedsuitwerkingen in hoofdstuk 5. Op 3 oktober jongstleden presenteerden we de laatste tussenstand aan de bestuurlijke tafel. Ook deze ronde leverde nog weer aanscherpingen op.

De input uit al deze gesprekken was zeer waardevol. Er werd veelal positief gereageerd, goed meegedacht en vooral ook gewezen op de vele groenblauwe ontwikkelingen in het gebied. Maar men was soms ook sceptisch over de haalbaarheid. Al deze reacties hebben geholpen in het aanscherpen van en vormgeven aan het voorliggende document: een Groenblauw Raamwerk Rivierenland.

Om de tafel tijdens de gemeentetour

Wat is een groenblauw raamwerk?

Het Groenblauwe Raamwerk heeft tot doel om biodiversiteit te versterken, klimaatrobustheid te vergroten en de landschappelijke kwaliteit te verbeteren. Maar de term groenblauw raamwerk roept ook allerlei associaties op: van vlindertuin tot het Engelse 'Right to Roam', van historische verkaveling tot biodiverse akkermozaïeken en bloeiende dijktaluds. Daarmee heeft het Groenblauwe Raamwerk geen eenduidige betekenis.

Naast de biodiversiteits-, klimaat- en landschapsdoelen is het daarom belangrijk dat het raamwerk ruimte biedt aan al deze associaties, zodat iedereen het zich kan toe-eigenen en er betekenis aan kan geven. Een goed werkend groenblauw raamwerk is daarom een breedgedragen plan waarin:

- ruimte is voor meekoppelkansen op alle schaalniveau's;
- goede bestaande voorbeelden in het gebied worden benut;
- alle Rivierenlanders zich kunnen vinden;
- ambitie wordt uitgesproken voor de toekomst!

Dat betekent dat we met elkaar aan de slag gaan! Met luisterend en kritisch oor voor elkaars ideeën over wat dit groenblauw raamwerk zou moeten worden.

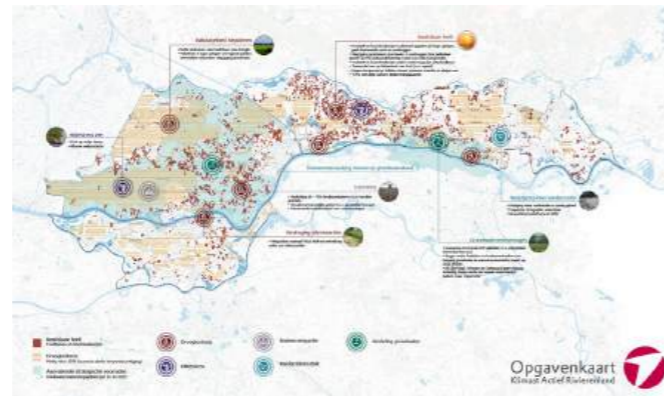
'Wat betekent het Groenblauwe Raamwerk voor jou?', een greep uit aangedragen beelden en projecten uit de werksessie met de Ambtelijke Begeleidingsgroep op 27 mei

1.4 OP DE SCHOULDERS VAN

Met dit raamwerk bouwen we voort op de vele bestaande plannen en visies die betrekking hebben op de regio. We putten informatie uit zowel nationale, provinciale, regionale als gemeentelijke beleidstukken. Hieronder een beknopt overzicht van de meest relevante bronnen per thema, zoals deze in dit document aan de orde komen. Ondertussen wordt er parallel aan dit raamwerk gewerkt aan de Visie 2120 Gelders Rivierengebied (2024), dat vooruitkijkt naar de toekomst van het Rivierengebied, en zijn ze in aangrenzende regio Arnhem-Nijmegen al volop aan de slag met het groenblauwe raamwerk. Ook deze inzichten dragen bij aan het verder ontwikkelen van het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland.

Bodem en Water

Er zijn diverse documenten die inzicht geven in de werking van het water- en bodemsysteem, het huidige beleid en het toekomstperspectief. Zo schetst de eindrapportage Beeld op rivieren uit het programma Integraal Programma Riviermanagement (2021) de werking, opgaven en toekomst van Maas en Rijntakken. Op provinciaal niveau vormt het Water en Bodem Sturend in Gelderland: provinciaal handelingsperspectief (2023) belangrijke input. Hierin wordt ook een link wordt gelegd met documenten als het Panorama Gelderse Rivieren (2022) en het Ambitiedocument Boven-Linge (2022). Tot slot is er gebruik gemaakt van het Regionaal Waterprogramma Gelderland 2021-2027 (2021) en Grondwater in Waterschap Rivierenland (2017), de Watervisie 2050 van Waterschap Rivierenland (2023) en de Verkenning Klimaatadaptief Rivierenland (2022).

De opgavenkaart vanuit de verkenning Klimaatadaptief Rivierenland (2022) geeft inzicht in belangrijke thema's als droogtestress, kwelproblematiek, de verdeling van grondwater en bodemcompactie.

De gebiedsuitwerkingen uit de Watervisie 2050 (2023) maken inzichtelijk waar kansen liggen voor o.a. waterkwaliteit, -beschikbaarheid en -veiligheid.

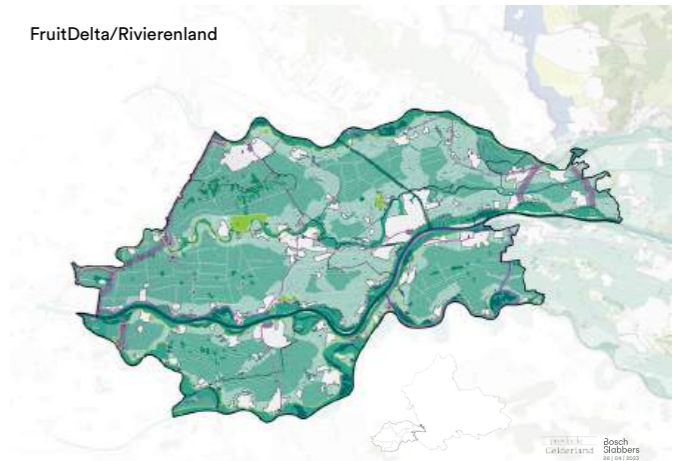
Grondwater in Waterschap Rivierenland, Waterschap Rivierenland en Arcadis (2017)

Watererfgoed

Om de zichtbare erfgoedstructuren en -elementen zo goed mogelijk in beeld te brengen hebben we o.a. gebruik gemaakt van de Gelderse Streekgidsen en in het specifiek de Kwaliteitskaart Ruimte, Landschap en Erfgoed (2024), de Gebiedsanalyses Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Cultuurhistorische Atlas (CHAT).

Natuur

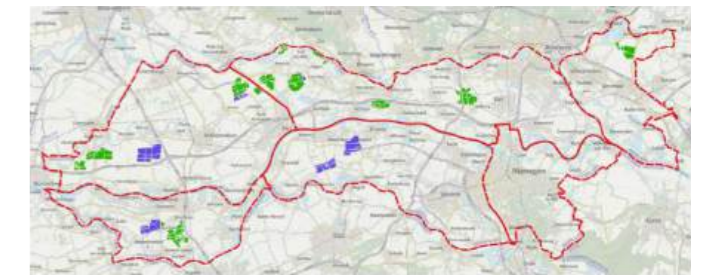
In diverse programma's zoals het Vitaal Landelijk Gebied Gelderland (2024), het regio-arrangement FruitDelta Rivierenland (2023) en de Streekgidsen (2023) wordt nagedacht over de toekomst van het landgebruik in de regio, waaronder een veerkrachtige natuur. Concretere maatregelen vinden we terug in de beheerplannen voor Natura 2000 gebieden, het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) en het programma Gelderse Maatregelen Stikstof (GMS), diverse gemeentelijke biodiversiteitsplannen en het 'Gonzend Rivierenland'. Zo zijn er voor het hele gebied doel- of gidssoorten aangewezen, zoals de grutto, patrijs, grote modderkruiper, kamsalamander, knoflookpad en steenuil. Deze doelsoorten zijn afhankelijk van een bepaald natuurdoeltype. Hierdoor kunnen specifieke inrichting- en beheermaatregelen worden getroffen.

Kwaliteitskaart Ruimte, Landschap en Erfgoed Rivierenland (2023) laat belangrijke erfgoedstructuren zien zoals de rivierbuitenplaatsen, kastelen, molens, steenfabrieken, historische steden en militaire linies.

Beeld uit de Gebiedsanalyse Nieuwe Hollandse Waterlinie Tielerswaard. De vogelvlucht geeft inzicht in de werking van het indrukwekkende verdedigingssysteem met hoofdweerstandslinies, inundatiewerken en forten (2024)

Bestaande en nieuwe weidevogelgebieden uit de Beheerstrategie Agrarisch Natuur- en landschapsbeheer 2023-2028, Collectief Rivierenland agrarisch natuurbeheer (2022)

Land- en tuinbouw

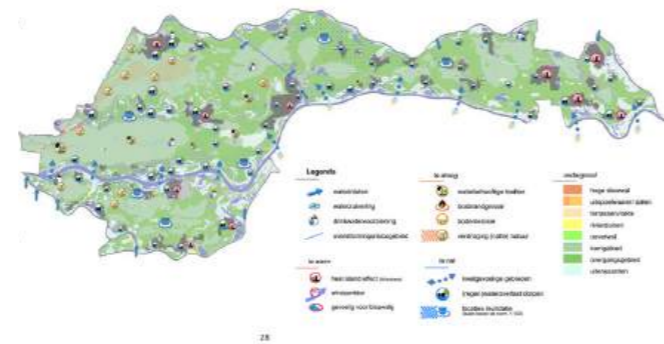
Verschillende documenten schetsen een duurzaam toekomstperspectief voor de land- en tuinbouw, de opgaven en mogelijke oplossingsrichtingen en maatregelen, zoals in het Vitaal Landelijk Gebied Gelderland (2024), het regio-arrangement FruitDelta Rivierenland (2023) en de Regionale Adaptatie Strategie (2021). Maar ook in de eerder opgestelde Ruimtelijke Strategische Visie Regio Rivierenland (2019) staan speerpunten benoemd met betrekking tot de agribusiness. Op de sites van de verschillende pacts zijn allerlei projecten, documenten en links te vinden die een innovatieve land- en tuinbouwsector tonen.

Recreatie en toerisme

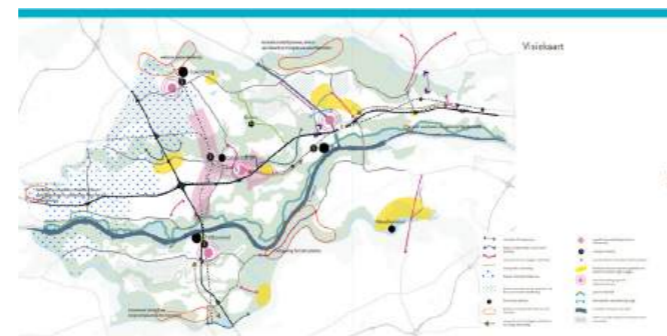
Het Ambitiedocument Boven-Linge (2022) en het project Gastvrije Waaldijk (2021) schetsen bouwstenen voor het ontwikkelen van aantrekkelijke recreatieve routes langs de rivier. Bij elk van deze rivieren hoort een eigen karakter, overeenkomstig het provinciaal handelingsperspectief Panorama Gelderse Rivieren (2022). In de Streekgidsen (2023) en verschillende Omgevingsvisies worden suggesties gedaan voor uitbreiding van het fiets- en wandelnetwerk en het verbeteren van stad- en dorpsranden.

De opgavenkaart Rivierenland van het Vitaal Landelijk Gebied Gelderland (2024) verbeeldt op globale wijze de grootste uitdagingen voor o.a. de land- en tuinbouw en natuur

Iconenkaart uit de Regionale Adaptatie Strategie (2021) laat klimaatproblematiek zien zoals waterbehoefte teelten, wateroverlast en het hitte-eiland effect.

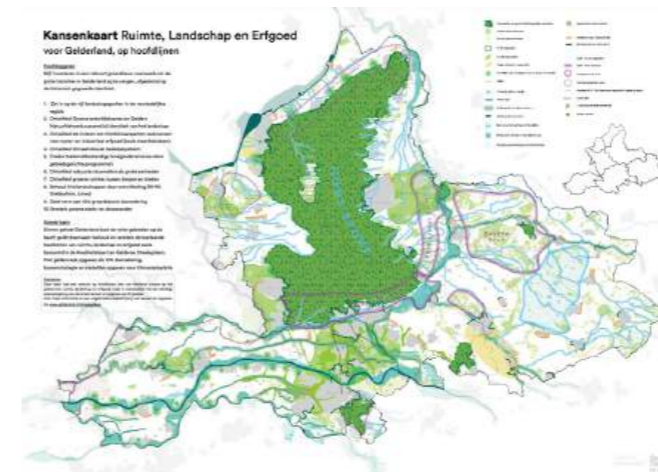
De Ruimtelijke Strategische Visie Regio Rivierenland (2019) is een ruimtelijke vertaling van de drie economische speerpunten die regio in 2016 vaststelde, waaronder een toonaangevende land- en tuinbouwsector en een groeiende recreatie- en toerismesector.

Ambitekaart Boven-Linge (2022) laat de ambitie voor een recreatieve route langs de Boven-Linge zien.

Overzicht van de streekgidsen van Gelderland (2023), elke streekgids beschrijft de landschappelijke kwaliteiten van een deel van Rivierenland

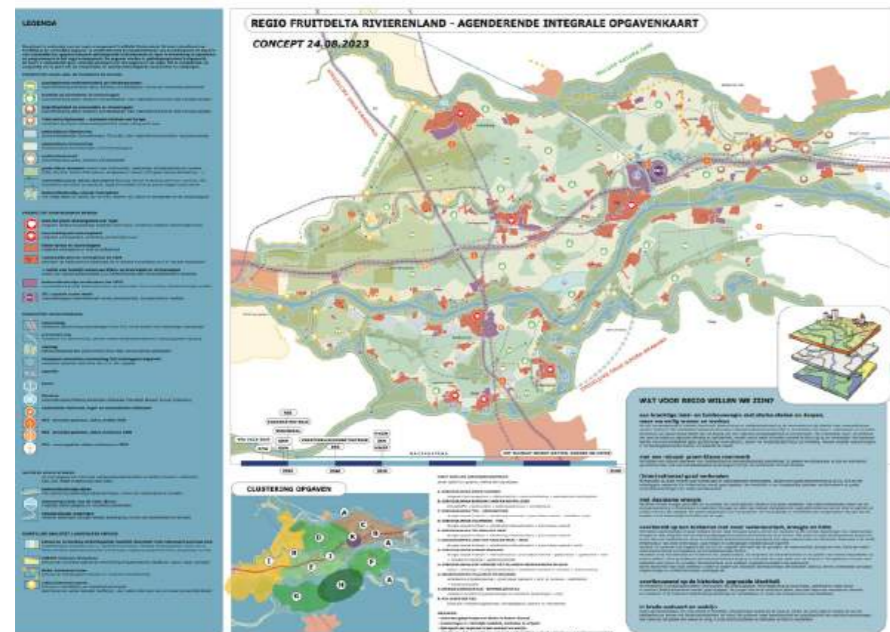
Kansenkaart Gelderland (Streekgidsen, 2023) laat o.a. mogelijkheden zien voor de ontwikkeling van landschapsparken langs de Linge en ruimtereserveringen voor groene wiggen tussen kernen

Beelden uit Panorama Gelderse Rivieren (2022) laten de ambitie en ruimtelijke kwaliteiten van de verschillende Gelderse Rivieren zien.

Overige ontwikkelingen

Woningbouwontwikkelingen, de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen en infrastructuur, maar ook toekomstige zonnevelden en windparken bieden kansen om het groenblauwe raamwerk tot ontwikkeling te brengen. De Regio Fruitdelta Rivierenland (2023), met integrale opgavenkaart, en de FruitDelta Gebiedsagenda (2022) geven een goed beeld van waar de regio de komende jaren op wil inzetten. Daarnaast bieden de gemeentelijke Omgevingsvisies diverse aanknopingspunten, soms concreet en soms conceptmatig. Ook in de werksessies werden verschillende plannen en projecten genoemd.

Overzicht gemeentelijke omgevingsvisies, afgerond, in ontwikkeling of aan de vooravond van een herziening.

De integrale opgavenkaart (2023) verbeeldt op hoofdlijnen de ruimtelijke opgaven in het gebied. De kaart is een hulpmiddel om opgaven integraal gebiedsgericht te beschouwen en deze in samenhang te agenderen en programmeren in het regio-arrangement Fruitdelta Rivierenland.

1.5 LEESWIJZER

In het voorliggende document presenteren we het definitief Groenblauwe Raamwerk Rivierenland. In de Inleiding worden de aanleiding, doel en status van het voorliggende document geschetst, de manier waarop stakeholders zijn betrokken en de documenten waarop wordt voortgebouwd. Hoofdstuk twee gaat in op de het belang en de meerwaarde van een groenblauw raamwerk, want waarom is het nu zo hard nodig? En wat levert het eigenlijk op? In hoofdstuk drie is het huidige raamwerk in beeld gebracht, een verkenning op hoofdlijnen van het water- en bodemsysteem, het watererfgoed, natuur in de breedste zin van het woord en de toegankelijkheid van het gebied. Er gaat al veel goed, maar het kan nog (veel) beter. De overkoepelende kaart toont waar de kansen en aanknopingspunten liggen. Dit vormt de onderlegger van de toekomstige raamwerkkaart. In hoofdstuk vier zetten we dit raamwerk vervolgens uiteen aan de hand van vier bouwstenen. Hoofdstuk vijf biedt een inspirerende kijk op mogelijke uitwerkingen van het raamwerk. Het zoomt in op een aantal representatieve locaties verspreid over de regio en schetst een beeld van het toekomstige Groenblauwe Raamwerk Rivierenland. Het koppelt daar representatieve voorbeelden aan van binnen en buiten de regio en toont diverse landschapselementen die kunnen worden toegepast in het veelzijdige rivierenlandschap. Om dit raamwerk ook daadwerkelijk tot uitvoer te brengen is een aanvalsplan nodig. Hoofdstuk zes schetst de stappen die nodig zijn om aan de slag te gaan met het raamwerk. De gezamenlijk ambitie, de aanpak

en koppelkansen, maar ook de drie belangrijkste partijen die daar bij nodig zijn: de land- en tuinbouw, recreatie en toerisme, en de overheid als regisseur van toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen in het rivierengebied. Veel leesplezier, en anders: naar buiten en aan de slag!

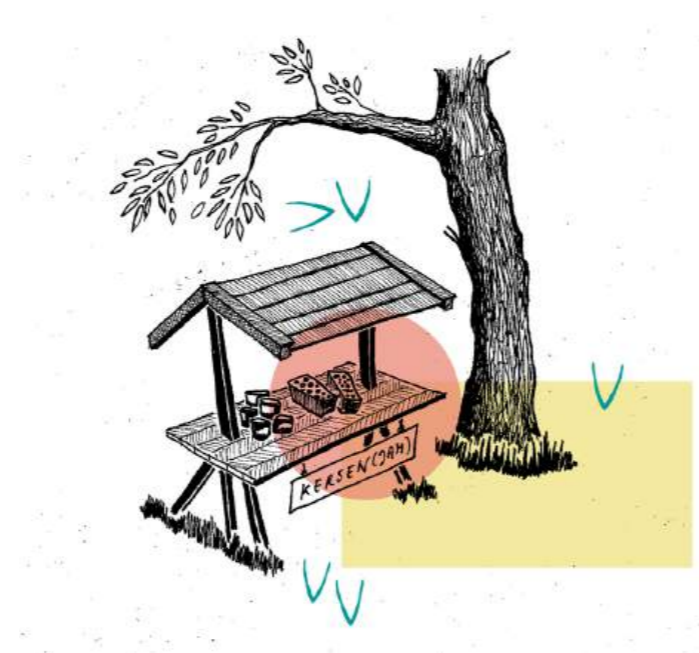
2. MEERWAARDE VAN HET RAAMWERK

2.1 BIJZONDERE REGIO

Rivierenland is een enorm veelzijdige regio. Hier stromen de grote rivieren van Nederland – Nederrijn, Lek, Waal en Maas – met hoge slingerende rivierdijken die vergezichten bieden over een uniek en afwisselend landschap. Een landschap waarin de van oorsprong natte en kleiige, open kommen worden afgewisseld met zandige en fijnmazige oeverwallen en stroomruggen, waarop de dorpen en steden zich van oudsher manifesteren. Een kenmerkende landschappelijke opbouw en toch steeds weer anders.

De kilometers dijken en weteringen, maar ook de vele kastelen, steenfabrieken en diverse militaire linies getuigen van een eeuwenoude strijd tegen én leven met het water. Het vormde niet alleen het gebied, maar ook de Rivierenlander.

Nog steeds zijn waterveiligheid en waterbeschikbaarheid grote opgaven in het gebied. Tegelijkertijd zorgt het water ook voor het (soms letterlijk) groeien en bloeien van de regio. Het gebied staat het bekend om de fruit- en laanboomteelt en is een aantrekkelijke logistieke hotspot. Maar bovenal vormt het een aantrekkelijke omgeving voor mens, plant en dier.

De Linge vanaf de Kampsedijk nabij Beesd

Rivierenland portret oeverwal
- historische hoogstamfruitgaarden -

Stadswal van Buren

Klompepad bij Mariënwaardt

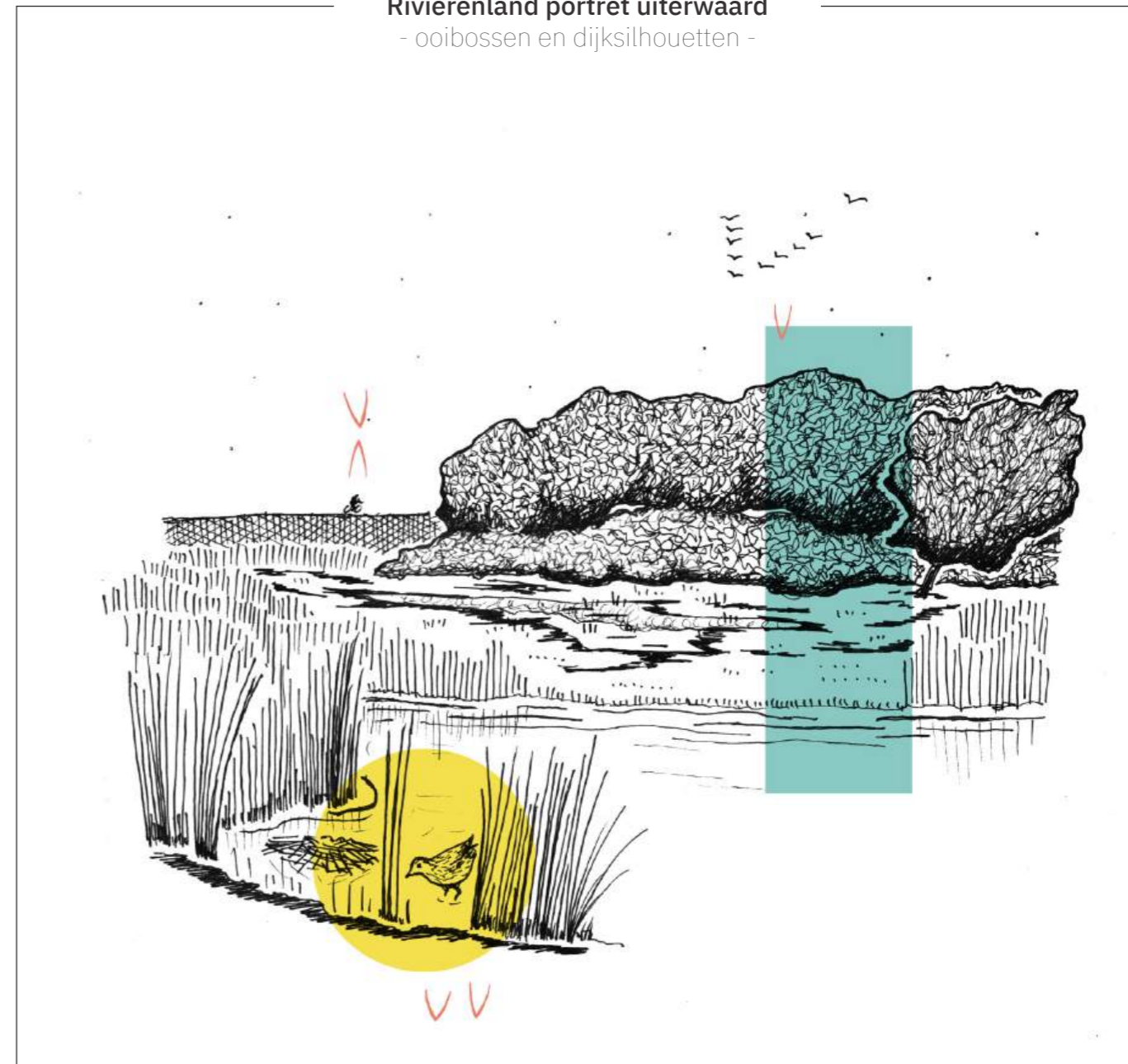
Waalbandijk tussen Nieuwaal en Zuilichem

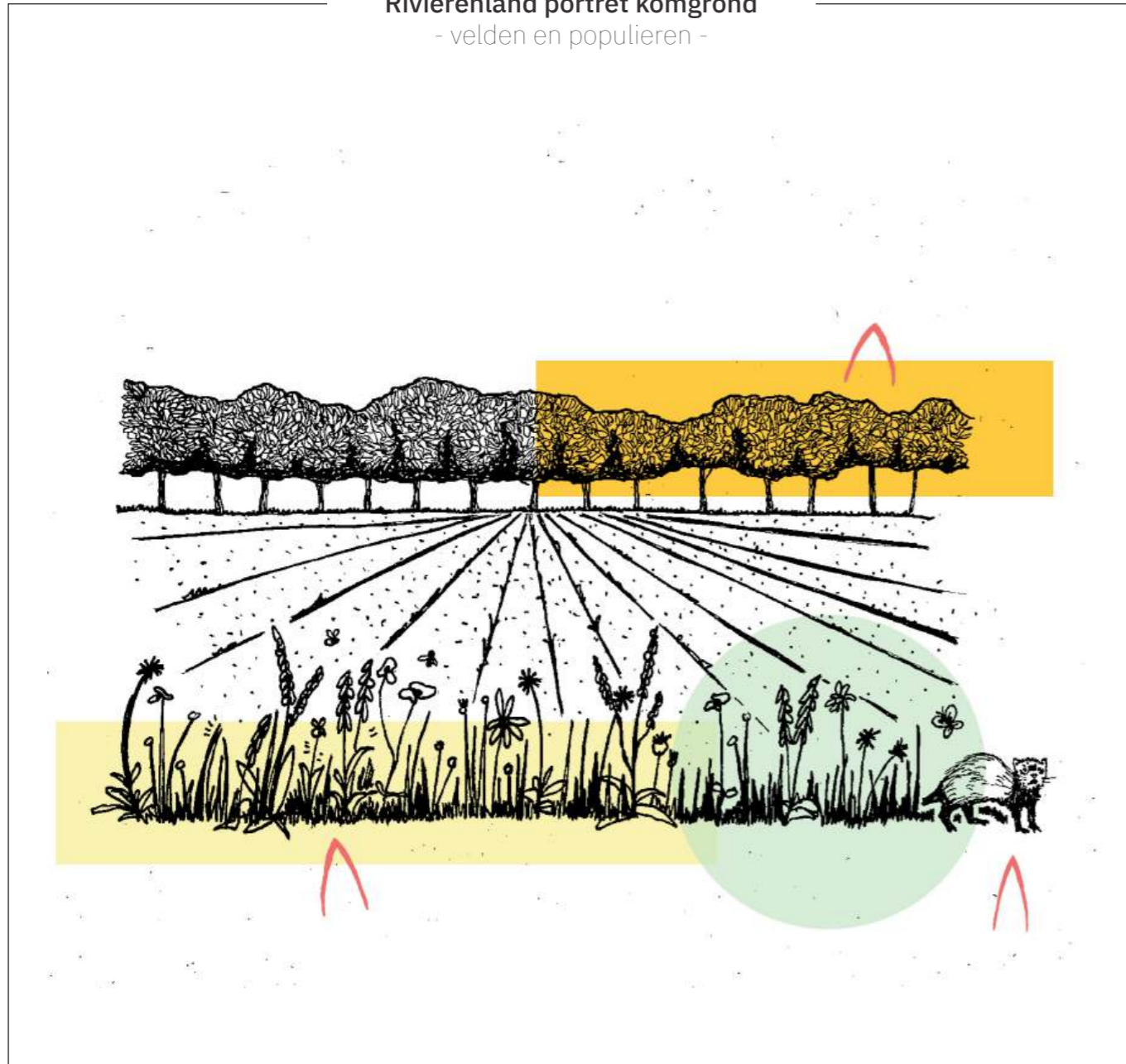
Molen 'de Zwaluw' nabij Kesteren

Rivierenland portret uiterwaard

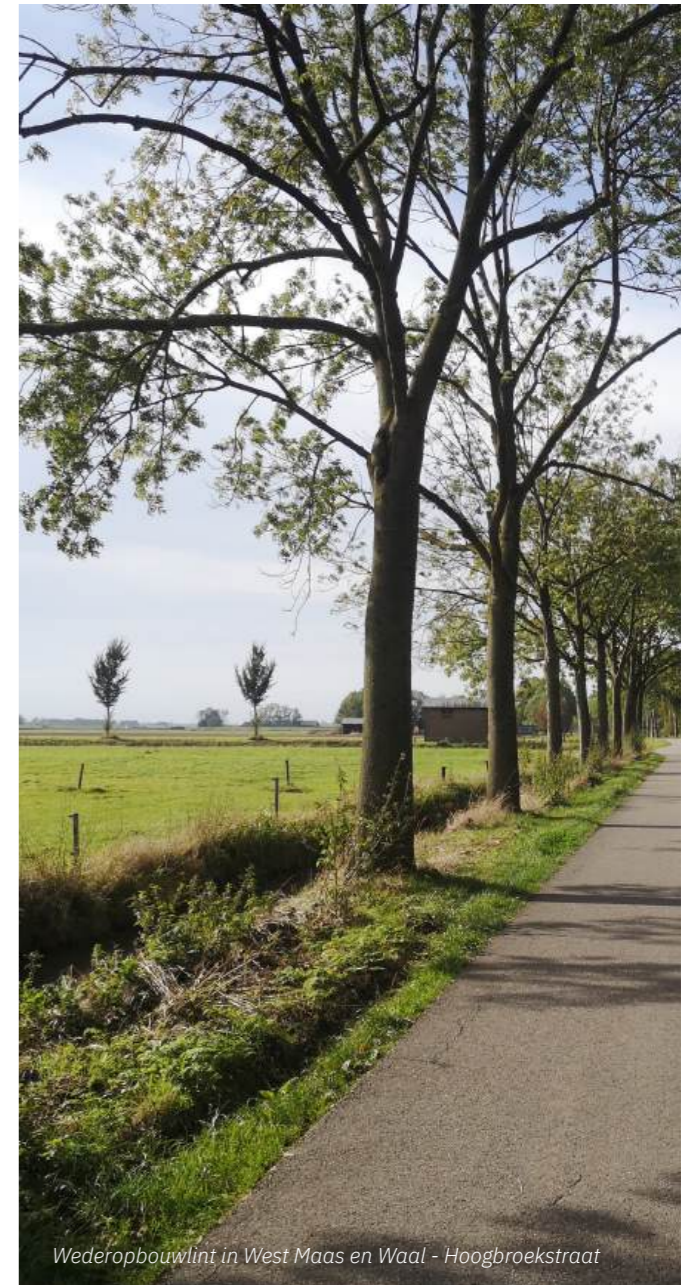
- oobossen en dijksilhouetten -

Rivierenland portret komgrond
- velden en populieren -

Komgebied ten noorden van Hedel

Wederopbouwlint in West Maas en Waal - Hoogbroekstraat

Molen 'De prins van Oranje' bij Buren

De Linge nabij Deil

Herinnering aan Holland

Denkend aan Holland
zie ik breede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan,
rijen ondenkbaar
ijle populieren
als hoge pluimen
aan den einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de boerderijen
verspreid door het land,
boomgroepen, dorpen,
geknotte torens,
kerken en olmen
in een grootsch verband.
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreesd en gehoord.

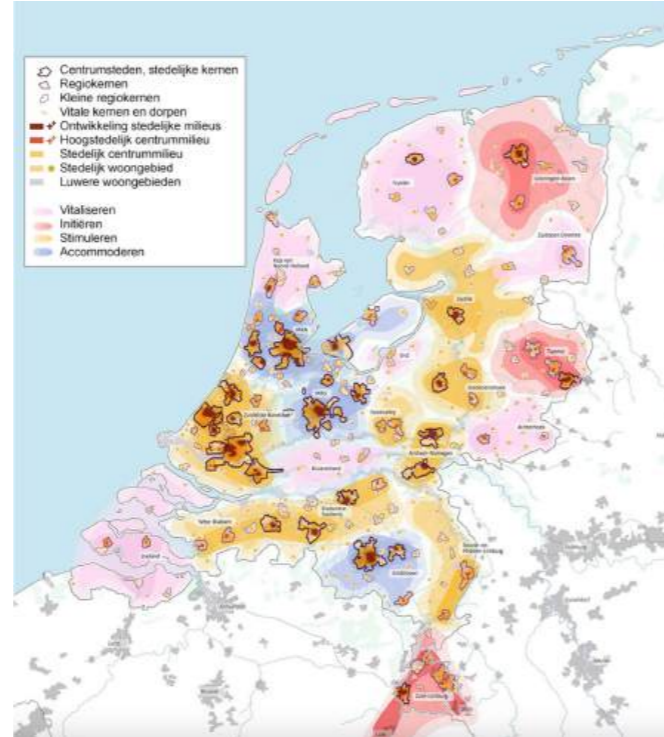
Hendrik Marsman, 1936

2.2 HET BLAUWE HART

Rivierenland vormt het hart te midden van de Randstad en de toekomstige Bandstad. Een 'blauw hart' in een steeds meer verdichtende stedelijke context. Het belang van het gebied als gezonde leefomgeving, zowel voor het aangrenzende stedelijk gebied als voor de inwoners van het riviereengebied, neemt daarmee toe. Bovendien vormt het gebied een cruciale schakel in de Nederlandse delta, bewaart het een schat aan cultuurhistorisch erfgoed en is het van groot belang voor de land- en tuinbouw.

Opgaven als het 'Beschermen tegen klimaatverandering', het 'Behouden en verbeteren van biodiversiteit in de regio' en het 'Behouden en optimaliseren van de ruimtelijke kwaliteit' worden dan ook steeds urgenter. Veel van deze opgaven komen samen in het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland. Alle reden om het unieke Rivierenland te koesteren, landschappelijke kwaliteiten te versterken en te investeren in een robuust groenblauw raamwerk dat bijdraagt aan biodiversiteit en klimaatrobuustheid.

De kaart ruimtelijke strategie voor onderscheidende regionale ontwikkeling toont Rivierenland als hart van de Randstad en Bandstad, voorontwerp Nota Ruimte (2024)

2.3 MEERWAARDE

Het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland heeft veel te bieden. Het raamwerk is een ondersteunend middel om de Europese water-, klimaat- en natuurdoelen binnen de regio te realiseren. Zo kan het raamwerk bijdragen aan de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en de Kaderrichtlijn Water (KRW) door de natuurwaarde van het landelijk gebied te verbeteren. Met de aanleg en het beheer van een groenblauw raamwerk wordt de natuur in de natuurgebieden robuuster en kan de kwaliteit van het water verbeterd worden.

Het groenblauwe raamwerk is goed voor vele zogenaamde groenblauwe diensten, menselijke activiteiten die leiden tot een verbeterd functioneren van onze leefomgeving. In de Handreiking Groenblauwe dooradering, naar verweven landbouw en natuur van MooiNL (2024) is een overzicht uitgewerkt van twintig van deze diensten. Het betreft zowel bodem, water en natuurgerelateerde diensten – zoals het versterken van de bodemkwaliteit, ruimte voor waterberging en het verbeteren van leefgebieden voor planten en dieren (Basiskwaliteit Natuur) – als diensten voor de land- en tuinbouw, denk aan bestuiving en natuurlijke plaag- en ziektebestrijding, en meer landschappelijke diensten, zoals een recreatief toegankelijk landschap. Door een routenetwerk te koppelen aan het raamwerk ontstaat een toegankelijke (extra routes, betere bereikbaarheid) én aantrekkelijke leefomgeving, waar vervolgens weer kansen liggen voor bijvoorbeeld de afzet van lokale, duurzame en ambachtelijke producten (agrotourisme). Hiermee levert het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland een structurele bijdrage aan de ontwikkeling van het unieke en veelzijdige rivierenlandschap.

Waarderoos met overzicht groenblauwe diensten uit Handreiking Groenblauwe dooradering, naar verweven landbouw en natuur van MooiNL (2024)

HET BLAUWE HART

3. HET HUIDIGE RAAMWERK

3.1 EEN EERSTE NULMETING

Om een toekomstbestendig robuust groenblauw raamwerk te kunnen schetsen is er inzicht nodig in het groenblauw raamwerk dat nu aanwezig is, wat de kwaliteit is van dit groenblauw raamwerk, en welke initiatieven en projecten er al lopen.

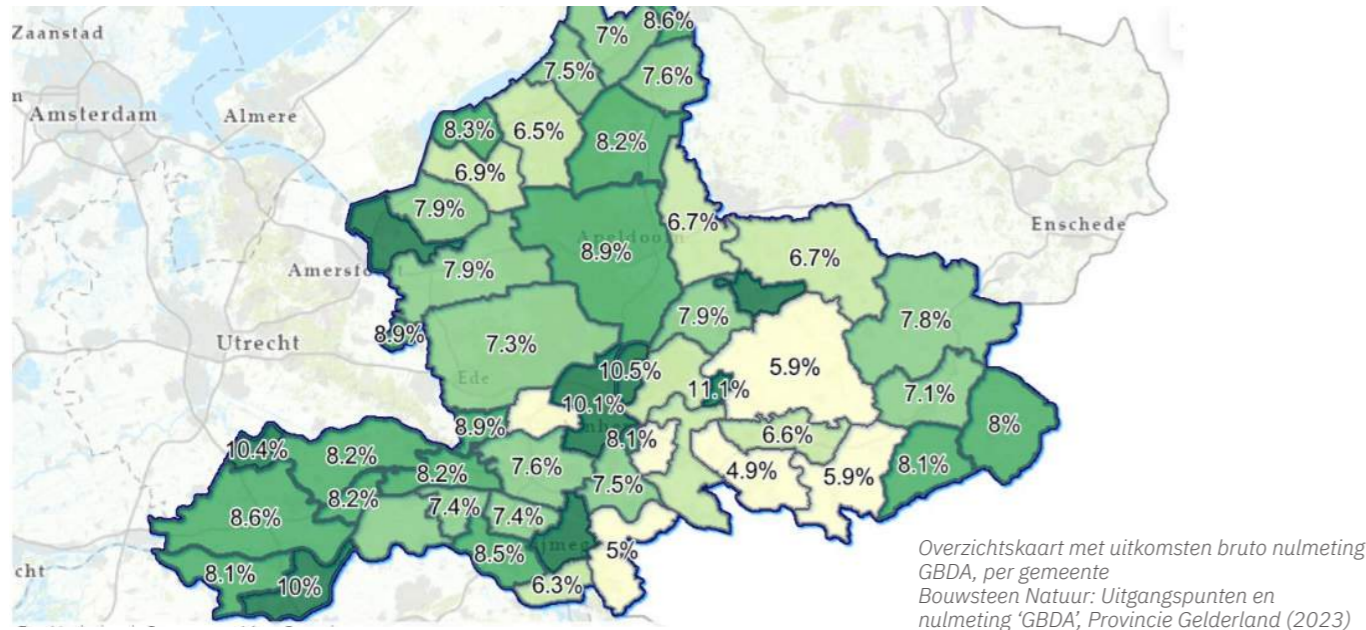
De Provincie Gelderland heeft in 2023 een bruto nulmeting gedaan voor de groenblauwe dooradering (GBDA) in de gehele provincie. Met behulp van remote sensing (LASREG) zijn de huidige groene en blauwe elementen in kaart gebracht. Daarbij is de definitie gehanteerd uit het Aanvalsplan Landschap:

‘Onder groenblauwe dooradering verstaan we de ‘kleine’ natuurelementen die ons landschap in belangrijke mate vormgeven. Deze kunnen als punten, lijnen of vlakken aanwezig zijn. Naast houtige elementen zoals singels, bomenrijen, houtwallen, heggen, hagen, knotbomen, graften, griendjes en hoogstam-boomgaarden, gaat het om elementen met een begroeiing van kruiden en ruigten en natte elementen zoals slootkanten, natuurvriendelijke oevers en poelen. Ecologisch beheerde sloten kunnen ook tot landschapselementen gerekend worden evenals elementen als keverbanken of kruidenrijke akkerranden. Deze hebben een meer dynamisch karakter dat past bij de kenmerken van akkerbouwlandschappen.’

In deze meting scoort Rivierenland hoog, met gemiddeld zo’n 8,6%. Daarmee lijkt de ambitie uit het Aanvalsplan Landschap (en overgenomen in het Nationaal Strategisch Plan (NSP) voor het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) 2023-2027) waarbij wordt ingezet op 10% gebiedseigen groenblauwe dooradering van het landelijk gebied voor 2030, exclusief de bebouwde kom en Natuur Netwerk Nederland, goed haalbaar. Het is echter met de huidige techniek nog niet mogelijk om ook de kwaliteit van de landschapselementen te bepalen, waardoor het percentage aanzienlijk hoger uitvalt dan in realiteit het geval is. Er ligt dan ook nog steeds een verbeteropgave voor de bestaande groenblauwe dooradering, het huidige raamwerk.

Om hier meer inzicht in te krijgen is het huidige bodem- en watersysteem in kaart gebracht en het daaraan gekoppelde watererfgoed. Vervolgens is gekeken naar de natuur in het rivierengebied, in brede zin. Niet alleen zijn de huidige natuurgebieden (Natura 2000 en NNN) en ontwikkelzones (GO) geïnventariseerd, maar ook de weidevogelgebieden en het andere agrarische natuur- en landschapsbeheer (ANLb). Tot slot is de huidige toegankelijkheid van het gebied geschetst aan de hand van de (recreatieve) fiets- en wandelroutes in het gebied.

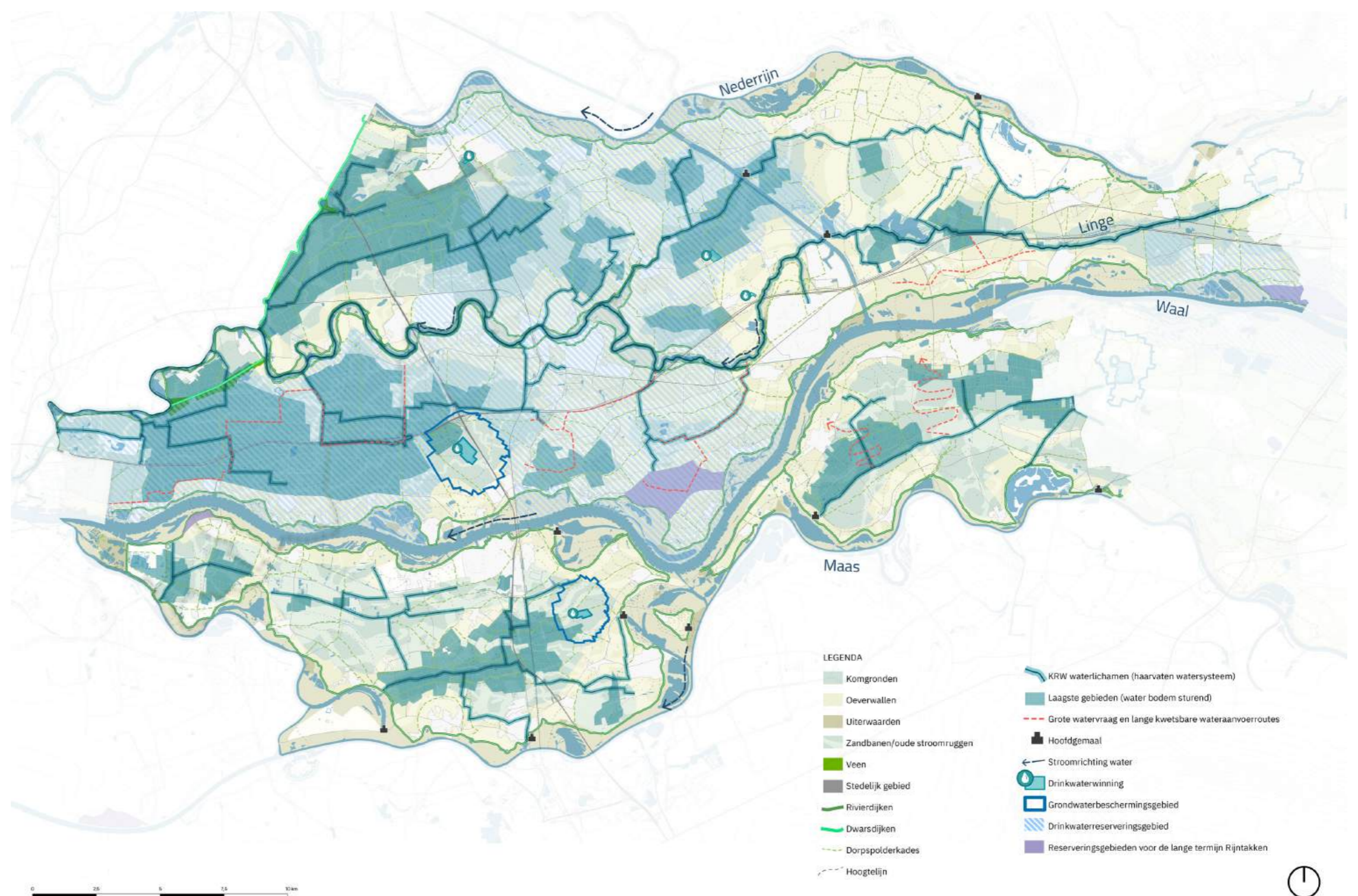
De kaarten zijn met veel zorg samengesteld uit beschikbare GIS-data uit de verschillende portals, de documenten, beleidsplannen en visies die zijn aangereikt en input die is opgehaald in de verschillende werksessies en gesprekken.

3.1.1 WATER EN BODEM

De inrichting van het Rivierengebied is voor een belangrijk deel altijd al water en bodem gestuurd geweest. De dynamiek van Maas en Rijntakken hebben het landschap gevormd. Op de hoger gelegen zavelige oeverwallen en stroomruggen langs de rivieren vormden zich de eerste nederzettingen. Ze boden hoogwaterveiligheid en waren bovendien erg vruchtbaar. De natte, moerassige en kleiige komgebieden bleven tot ver in de twintigste eeuw vrijwel onbewoond en werden extensief gebruikt. Nog steeds worden de oeverwallen het meest intensief gebruikt: dorpen en steden worden afgewisseld met akkerbouw, fruit- en laanboomteelt. De veelal open komgronden worden overwegend gebruikt voor de veehouderij.

Het gebied is voor een groot deel afhankelijk van de aanvoer van water door de grote rivieren. Er zijn diverse in- en uitlaatpunten. Weteringen zorgen voor de aan- en afvoer van water naar de vele gebruiksfuncties in het gebied, zoals de land- en tuinbouw. Op sommige plekken is die route erg lang of de watervraag (te) groot. Ook het grondwater is verbonden met het rivierensysteem. Droogte en lage rivierafvoeren, zoals in de zomer van 2022, zorgen voor veel schade aan kwetsbare teelten en overwegend natte natuur in het gebied, door wegzakkende grondwaterstanden en beperkte inlaat van rivierwater. Daarentegen leiden hoge waterstanden en hevige regenval, zoals afgelopen voorjaar, tot wateroverlast en tegenvallende oogsten. Het veranderende klimaat zet dit alles op scherp. Dat vraagt om een andere aanpak, waarbij water en bodem opnieuw sturend worden.

De grootste opgaven voor Rivierenland zijn hoogwaterveiligheid, de beschikbaarheid van voldoende zoetwater en verbetering van de water- en bodemkwaliteit. Water vasthouden is dus belangrijk. Hiervoor wordt in eerste instantie gekeken naar de laagste delen in het gebied: de komgronden. Hier ligt echter nog wel een uitdaging door zandbanen in de ondergrond, wat mogelijk kan leiden tot grote hoeveelheden kwel (en zelfs opbarsting van de bodem) of juist sterke wegzijging. Ook landelijk wordt er gekeken naar ruimte geven aan water, zoals de ruimtereserveringen voor de lange termijn langs de Maas en Waal. Voor een groot deel van de weteringen ligt er een KRW-opgave. Dat betekent dat de kwaliteit van deze wateren voor 2027, zowel chemisch (schoon) als ecologisch (gezond), op orde moet zijn. Tot slot ligt er een groot drinkwaterreserveringsgebied over een groot deel van Rivierenland. Deze reservering wordt nog nader gespecificeerd en ingekaderd.

Ondanks dat er behoorlijk wat opgaven liggen voor het bodem- en watersysteem, zijn er ook positieve ontwikkelingen. Zo liggen er door het gebied heen al her en der natuurvriendelijkere oevers. Deze dragen bij aan een betere waterkwaliteit. Echter, watergangen zijn soms wel erg strak en vooral ingericht om water zo snel mogelijk af te voeren. Bovendien moet er in de toekomst (nog) meer ruimte gereserveerd worden voor het opvangen en vasthouden van water.

Strakke, houten beschoeiing en steile oevers

Aan de rechterkant van de Achtervliet is een amfibische zone aangelegd

Een korte geschiedenis van de ontginning van Rivierenland

We onderscheiden grofweg drie periodes waarin de mens grote veranderingen heeft aangebracht in het water- en bodemsysteem. Voor een uitgebreide gebiedsbeschrijving verwijzen we onder andere naar de Gelderse Streekgidsen (2023).

Ontstaan van dorpsolders

Eeuwenlang hebben de rivieren in rivierenland vrij spel gehad. In de loop van de Middeleeuwen begon men met de aanleg van dijken, om de wateroverlast te verminderen. Dat gebeurde door kades aan te leggen, dwars op de rivier en langs de rivier. De dorpen met land- en tuinbouwgronden worden zo door kades omringd. Iedere dorpspolder regelde zijn eigen waterhuishouding. Weteringen werden gegraven om het overtollige water af te voeren. Met het sluiten van de dijken konden ook de komgebieden worden ontgonnen.

Modernisering van het rivierengebied

In de negentiende eeuw worden rivieren op grote schaal genormaliseerd met afsnijdingen, ontgravingen van zandbanken en de aanleg van kribben. Tegelijkertijd wordt klei uit de uiterwaarden gewonnen en verwerkt in de in die gebieden gevestigde steenfabrieken. Binnendijks komen de grote veranderingen iets later.

Oorlogsschade, slecht ontwaterde komgronden en armoedige omstandigheden waren aanleiding tot modernisering van het landelijk gebied. Met de ruilverkavelingen werden de afwatering en ontwatering verbeterd. Er werden nieuwe, verharde wegen aangelegd, waarlangs boerderijen werden gebouwd en berm- en erfbeplantingen aangebracht. Het landschap veranderde ingrijpend, maar de ingrepen brachten ook grote vooruitgang in het rivierengebied.

Schaalvergroting van de 21e eeuw

Na de ruilverkavelingen vindt er nog een grote verandering plaats, namelijk die van de schaalvergroting en intensivering van het grondgebruik. Niet alleen in de land- en tuinbouw, ook de dorpen en steden, bedrijventerreinen en infrastructuur in het rivierengebied zijn in rap tempo uitgebreid. De ondergrond dicteert niet langer en het watersysteem is volledig ingericht op een zo snel mogelijke afvoer.

Links de natuurgebied De Boterkampen, in 2011 opnieuw ingericht en omgevormd tot hooiland en moerasbos (oorspronkelijke landschapstypen in het rivierengebied), rechts het grootschalige Wederopbouwlandschap van West Maas en Waal

3.1.2 WATERERFGOED

Het watererfgoed van Rivierenland vertelt de verhalen over de strijd tegen én leven met het water. In deze delta waren inwoners van oudsher sterk op elkaar aangewezen. Nog steeds kenmerkt dat 'eigengereide' de Rivierenlander. Door het gebied zijn vele wielen, oude meanders, kastelen, historische buitenplaatsen, (oude) steenfabrieken en prachtige dorpen en steden te vinden. Vanaf de oeverwallen steken dwarsdijken en dorpspolderkades het komgebied in. Zo regelde ieder dorp met dorpspolder zijn eigen waterhuishouding. Weteringen werden door het gebied gegraven om overtollig water af te voeren. Her en der staan nog oude molens. Ondanks de ruilverkaveling zijn op de laagste punten van de kommen nog een aanzienlijk aantal eendenkooien en grienden bewaard gebleven. Tegelijkertijd maakt ook de karakteristieke naoorlogse moderniseringslag deel uit van de historie van het gebied.

Water vormde ook een strategisch middel. In het gebied liggen meerdere militaire verdedigingslijnes uit verschillende perioden, zoals de Romeinse Limes (UNESCO Werelderfgoed), de Mauritslinie uit de Tachtigjarige Oorlog, de Nieuwe Hollandse Waterlinie (UNESCO Werelderfgoed), met de kenmerkende Diefdijk en Slot Loevestein, en de wat minder bekende Betuwestelling bij Ochten, feitelijk een verlengstuk van de Grebbelinie.

Kortom, het Rivierenland herbergt een schat aan cultuurhistorisch erfgoed. Veelal goed ontsloten, zichtbaar en toegankelijk, zoals de Hollandse Waterlinie en diverse buitenplaatsen in het gebied. Ze maken in veel gevallen al deel uit van het groenblauwe raamwerk. Tegelijkertijd blijven er soms nog kansen met watererfgoed onbenut. Dorpspolderkades zijn vaak lastig te herkennen en weteringen voeren in de meeste gevallen enkel water af. Het watererfgoed zou dus nog een belangrijkere rol kunnen spelen in het groenblauw raamwerk. Bovendien bieden ze inspiratie en waardevolle lessen voor nieuwe ontwikkelingen. Daarbij is het zoeken naar de juiste balans tussen behoud en ontwikkeling. Zo ontstond in natuurgebied de Steendert een discussie over bosaanleg (in het kader van de bossenstrategie) in relatie tot de gewenste openheid vanuit het cultuurlandschap. De oplossing werd gevonden in een vorm van coulissenlandschap.

Openheid rondom poldermolen Wadenoyen in De Steendert

Het project Molenkade is een beroemd ontwerp dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie echt op de kaart heeft gezet

3.1.3 NATUUR

Rivierenland kent veelal natte natuur. Natuurgebieden als De Regulieren, het Rijswijksche Veld, de Hurwenensche Kil vallen ofwel onder het Gelders Natuurnetwerk, de Groene Ontwikkelzones of onder Natura 2000. De grote rivieren en haar uiterwaarden zijn de meest kenmerkende en aaneengesloten natuurverbindingen. Daarnaast vind je een aantal grotere natuurgebieden in de kommen, zoals De Regulieren ten zuiden van Culemborg en langs de Capreton in de Bommelerwaard. Veelal natte bossen, grienden, eendekooien en weidevogelgebieden. Buitenplaatsen zoals het Heuvelbosch, Mariënwaerdt en landgoed Brakel vallen vaak ook (deels) onder deze bescherming. Alle ecologische verbindingzones in het gebied zijn gekoppeld aan een doelsoort, zoals de kamsalamander of de rietzanger. Ook buiten de natuurgebieden is steeds meer natuur te vinden, zoals de waardevolle weidevogel- en ganzenrustgebieden.

Opvallend aan de natuurkaart, is dat het merendeel van de natuurgebieden grotendeels in oost-westrichting langs rivieren en weteringen liggen. De rest ligt verspreid en versnipperd over het gebied. Goede ecologische noord-zuidverbindingen – de overgang van uiterwaarden naar oeverwallen en komgebieden – zijn er nauwelijks.

Ook in Rivierenland staat de biodiversiteit onder druk. Dit geldt niet alleen voor Rode Lijstsoorten, maar ook voor algemene soorten als de spreeuw en wilde bij. Het huidige natuurbeleid richt zich voornamelijk op het herstel van natuur in natuurgebieden. Echter, de kwaliteit buiten deze natuurgebieden is achteruitgegaan. Onder andere door schaalvergroting en intensivering van de land- en tuinbouw, maar ook in het stedelijk gebied. Hoewel er een hoop goede voorbeelden te vinden zijn, die bijdragen aan het herstel van biodiversiteit, ligt er nog een grote opgave. Iets relatiefs eenvoudigs als een bloemrijke berm, akkerrand of geveltuint is nog altijd geen vanzelfsprekendheid.

Voor een gezonde leefomgeving én een veerkrachtige natuur is het daarom cruciaal dat de Basiskwaliteit Natuur (BKN) in het landelijk en stedelijk gebied op orde wordt gebracht. BKN is een relatief nieuw begrip en staat voor het minimale niveau van biodiversiteit. Het is de set van condities (abiotisch, inrichting en beheer) die algemene soorten nodig hebben om algemeen te blijven of worden. BKN richt zich juist op die gebieden waar natuur niet de primaire functie is. Als in deze gebieden de kwaliteit van de leefomgeving op orde is, profiteert alle natuur daarvan mee. Ieder gebied vraagt daarbij om een eigen aanpak. Afgelopen april werd de Toolbox Basiskwaliteit Natuur gelanceerd voor iedereen die aan de slag wil met biodiversiteitsherstel: toolbox-all4biodiversity.nl.

Het Broek, een 'eiland' in de Tieterveld

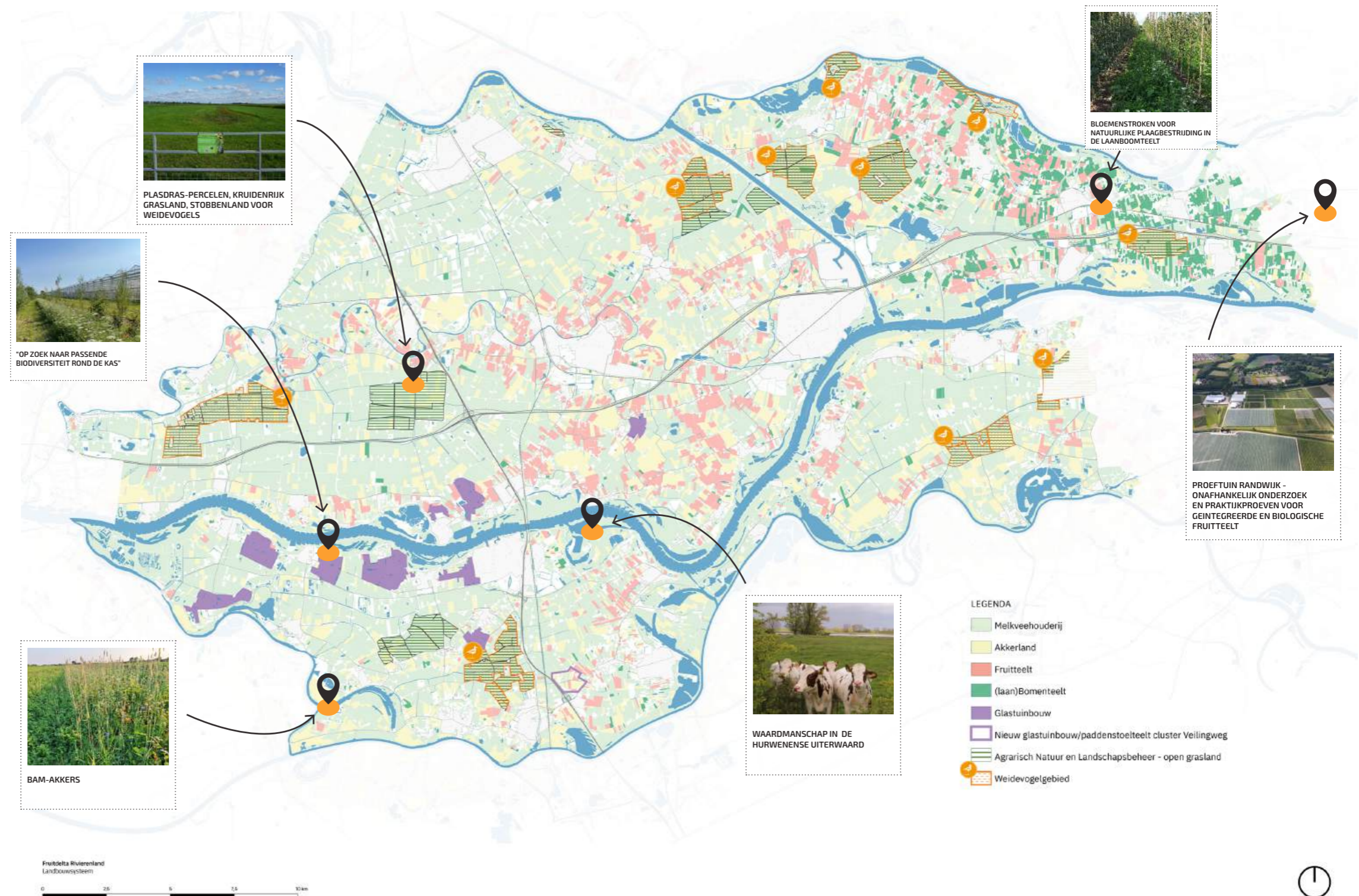

Landelijke structuren in het bebouwd gebied

3.1.4 LAND- EN TUINBOUW

In Rivierenland is veel agrarisch grondgebruik. Niet vreemd, want de vruchtbare bodem in het rivierengebied is zeer geschikt voor land- en tuinbouw. De variatie in ondergrond heeft geleid tot een evenzo gevarieerde agrarische sector, met op de oeverwallen en stroomruggen de karakteristieke fruit- en laanboomteelt, afgewisseld met tuin- en akkerbouw en in de kommen overwegend melkveehouderij. Eind vorige eeuw werden ook de niet-grondgebonden glastuinbouw en champignonteelten in het gebied geïntroduceerd, geconcentreerd in een aantal grote clusters. Opvallend is dat veel bedrijven in een bepaalde bedrijfstak vrij dicht bij elkaar voorkomen. Ze werken nauw samen in verschillende pacts, gericht op innovatie, duurzame ontwikkeling en groei. De agribusiness is niet alleen een belangrijke economische pijler van de Fruitdelta Rivierenland, maar ook wezenlijk onderdeel van de identiteit. Het gebied staat bekend als dé fruitteeltregio van Nederland, met Flipje uit Tiel als bekendste mascotte.

De land- en tuinbouwsector speelt een sleutelrol in voedselproductie, biodiversiteit en landschapsbeheer. Als grootste grondbezitter van de regio en daarmee als landschapsbeheerder is de land- en tuinbouw van groot belang voor de totstandkoming van het Groenblauwe Raamwerk in Rivierenland. Dat is niet altijd eenvoudig, omdat belangen soms tegenstrijdig zijn. Tot voor kort lag de focus in de land- en tuinbouw op land- en tuinbouw en was natuur voor natuur. Met Groenblauwe raamwerk beogen we een balans te vinden tussen ecologie en economie.

Wij zien echter dat juist in de verweving van land- en tuinbouw en natuur kansen liggen. Steeds meer agrariërs beheren hun gronden met meer aandacht voor natuur en landschap, bijvoorbeeld door ze onder de regeling Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) te brengen. Hierbij kun je danken aan maatregelen zoals het creëren plasdraspercelen of BAM-akkers (biologisch akker mozaïek), maar ook relatief eenvoudiger maatregelen als de aanleg van een kruidenrijk hooiland of bloemrijke akkerranden. Ook bij deze gronden en beheer wordt veelal met doelsoorten gewerkt, zoals de grutto (natte natuur) of de patrijs (droge natuur). In hoofdstuk 6 worden een aantal van deze projecten toegelicht.

Productielandschap, weinig biodiversiteit.

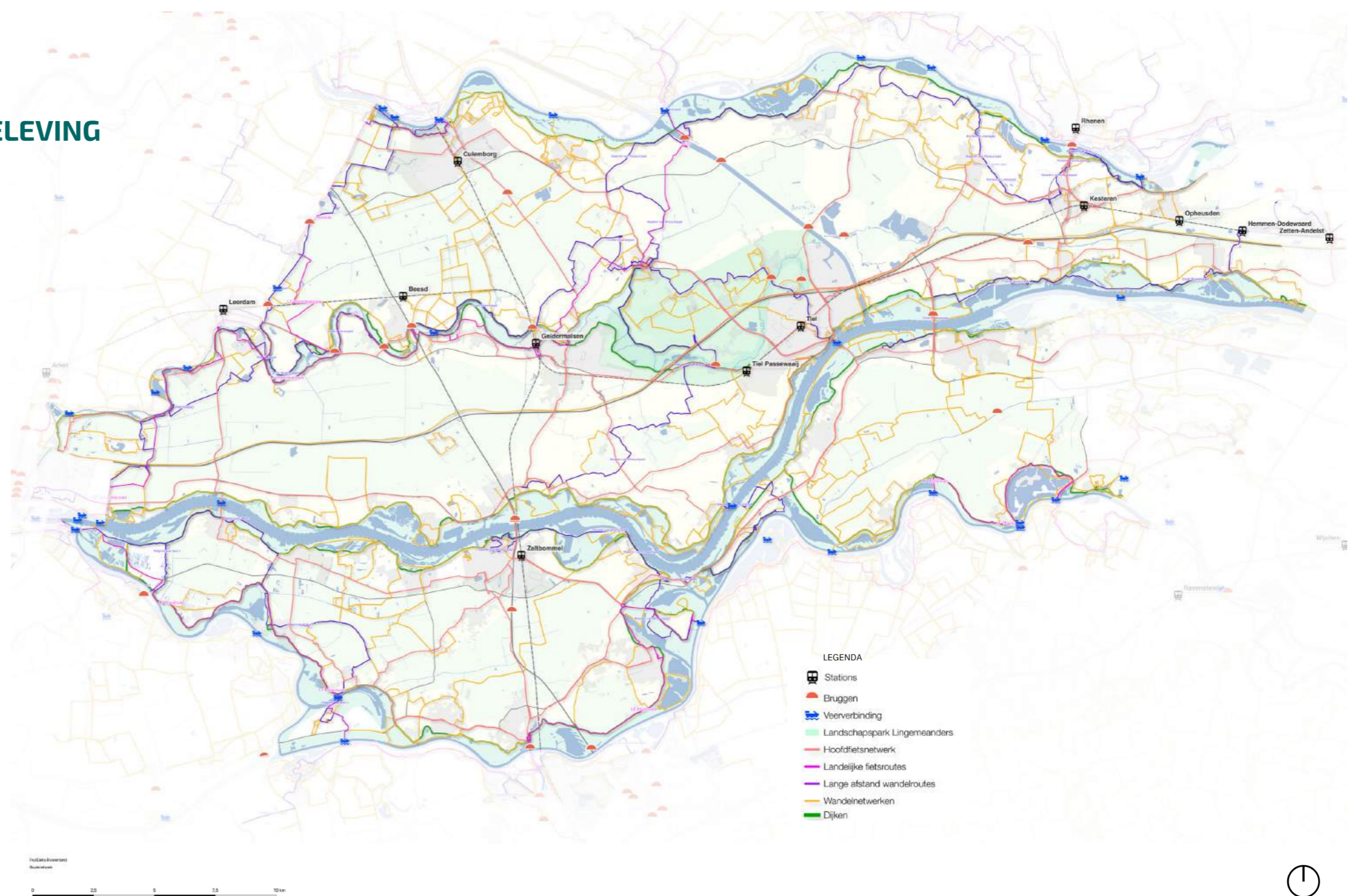

Kruidenrijk grasland, plasdras percelen en ander maai-beheer, nabij Maurikse Wetering, dragen bij aan meer biodiversiteit.

3.1.5 TOEGANKELIJKHEID EN BELEVING

Het weidse rivierenlandschap, de vele boomgaarden, uitgestrekte akkers, forten, kastelen en historische kernen maken dat mensen graag recreëren in het Rivierenland. De kaart toont het huidige (recreatieve) netwerk van fiets- en wandelpaden in Rivierenland. De meeste recreatieve structuren in het Rivierenland concentreren zich langs de rivieren Nederrijn-Lek, Linge, Waal en Maas. De rivierdijken vormen belangrijke routes voor fietsers en wandelaars, met bruggen en pontjes als markante punten. Ook is er een grote dichtheid aan zogenaamde klompenpaden, veelal binnendijkse ommetjes vanuit de dorpen en steden. Deze routes, vaak lokale initiatieven, volgen (onverharde) paden en kades die al eeuwenlang in het landschap aanwezig zijn. Ze dragen daarmee veel bij aan de beleving van het gebied.

Opvallend is dat de komgebieden veel minder deel uitmaken van het routenetwerk. Ook kunnen de uiterwaarden veel beter ingezet worden als uitloopgebied voor de aangrenzende kernen. Door het groenblauwe raamwerk te koppelen aan betere, aantrekkelijke verbindingen wordt het gebied toegankelijker, beter beleefbaar en nog mooier. Dit biedt ook kansen voor het agrotourisme in de streek. Denk daarbij aan de verkoop van lokale, duurzame en ambachtelijke producten.

Bijzondere aandacht vraagt het gebied tussen Geldermalsen en Tiel, waar het Lingelandschap direct grenst aan de twee van de grootste kernen in het rivierengebied. Hier komen verschillende opgaven samen, waardoor de ruimtelijke kwaliteit onder druk staat. Dit vraagt om een duidelijke koers op ontwikkeling.

Klompepad in komgebied West Maas en Wadl

Lingelandschap tussen Tiel en Geldermalsen ontwikkelen tot landschapspark

3.2 OVERKOEPELEND BEELD

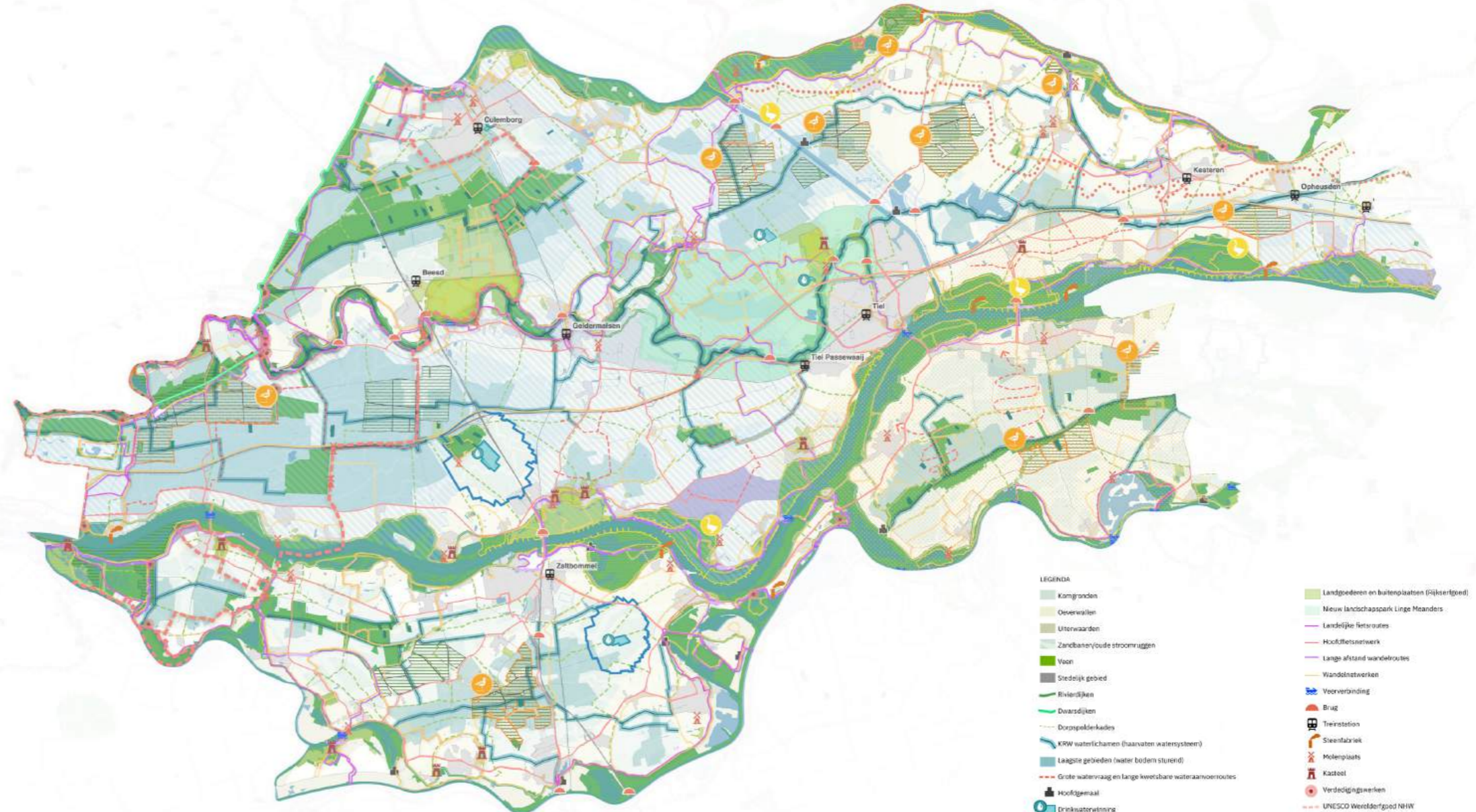
In de overkoepelende kaart zijn de vijf kaartlagen samengevoegd, als onderlegger van het toekomstige groenblauwe raamwerk. Prominent aanwezig zijn de grote rivieren en hun uiterwaarden als grote oost-west structuren door het gebied. Ook de laaggelegen kommen en historische weteringen springen eruit. Tegelijkertijd ontbreken de tussengelegen verbindingen en de dooradering van het bebouwde gebied. Met het toekomstige raamwerk kan worden ingezet op:

1. Het versterken van de aanwezige oost-west verbindingen, waarbij

- ruimte wordt gecreëerd voor het vasthouden en bergen van water, zoals in de uiterwaarden en de laagste delen van de kom;
- weteringen worden getransformeerd in lokale natuurlijke klimaatbuffers, waar ruimte is om water op te vangen en vast te houden en die bijdragen aan verbetering van de waterkwaliteit en de ecologische verrijking van het gebied;

2. Het realiseren van aaneengesloten robuuste en fijnmazige noord-zuid verbindingen, waarbij

- het verbinden natuurgebieden centraal staat;
- waardevolle overgangen worden gecreëerd van het buitendijkse gebied met de binnendijkse oeverwallen en komgronden.

LEGENDA	
	Komgronden
	Oeverwallen
	Uiterwaarden
	Zandbanen/oude stroomruggen
	Vaen
	Stedelijk gebied
	Rivierdijken
	Dwarsdijken
	Dorpspolderkades
	KRW waterlichamen (haarvaten watersysteem)
	Laagste gebieden (water bodem sturend)
	Grote watervraag en lange kwetsbare wateraanvoer routes
	Hoofdgemaal
	Drinkwaterwinning
	Grondwaterbeschermingsgebied
	Grondwaterreservingsgebied
	Reservingsgebieden voor de lange termijn Rijntakken
	Biedaand natuurnetwerk (Natura2000 + Gelders Natuurnetwerk + Groene Ontwikkelzones)
	Weidevogelgebied
	Ganzenrustgebied
	Ecologische Verbindingszone (modelsoorten)
	Agrarisch Natuur en Landschapbeheer - open grasland
	Landgederen en buitenplaatsen (Rijks erfgoed)
	Nieuw landschapspark Linge Meanders
	Landelijke fietsroutes
	Hoofdflessennetwerk
	Lange afstand wandelroutes
	Wandelnetwerken
	Veerverbinding
	Brug
	Treinstation
	Steenfabriek
	Molenplaats
	Kasteel
	Verdedigingswerken
	UNESCO Werelderfgoed NHW
	Inundatiegebied waterlinie
	Romanische Limes (UNESCO)
	Eerdekocci
	Wederopbouw gebied

3. Het 'ver-groenblauwen' van het bebouwde gebied, waarbij tegelijkertijd meer en aantrekkelijke verbindingen worden gerealiseerd met het omliggende landschap.

In het gebied liggen voldoende aanknopingspunten om bovenstaande kansen te verzilveren. Denk aan het talrijke watererfgoed, zoals polderkades en weteringen, waardevolle groene wiggen tussen de dorpen en steden op de oeverwallen en bestaande infrastructurele lijnen. Maar ook lokale en regionale initiatieven waarop kan worden aangehaakt. Doelsoorten kunnen worden ingezet als aansprekende ambassadeur om de benodigde leefgebieden te creëren. Zo ontstaat bijna als vanzelf een toekomstige raamwerkkaart, waarin wordt voortgebouwd op het waardevolle en gevarieerde rivierenlandschap. Het centrale motto van de landschapsstrategie van Gonzend Rivierenland en de basis voor het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland.

De Hennisdijk is een oude polderkade in de Culemborgerwaard

Spoordijk Landgoed Heerlijkheid Mariënwaardt

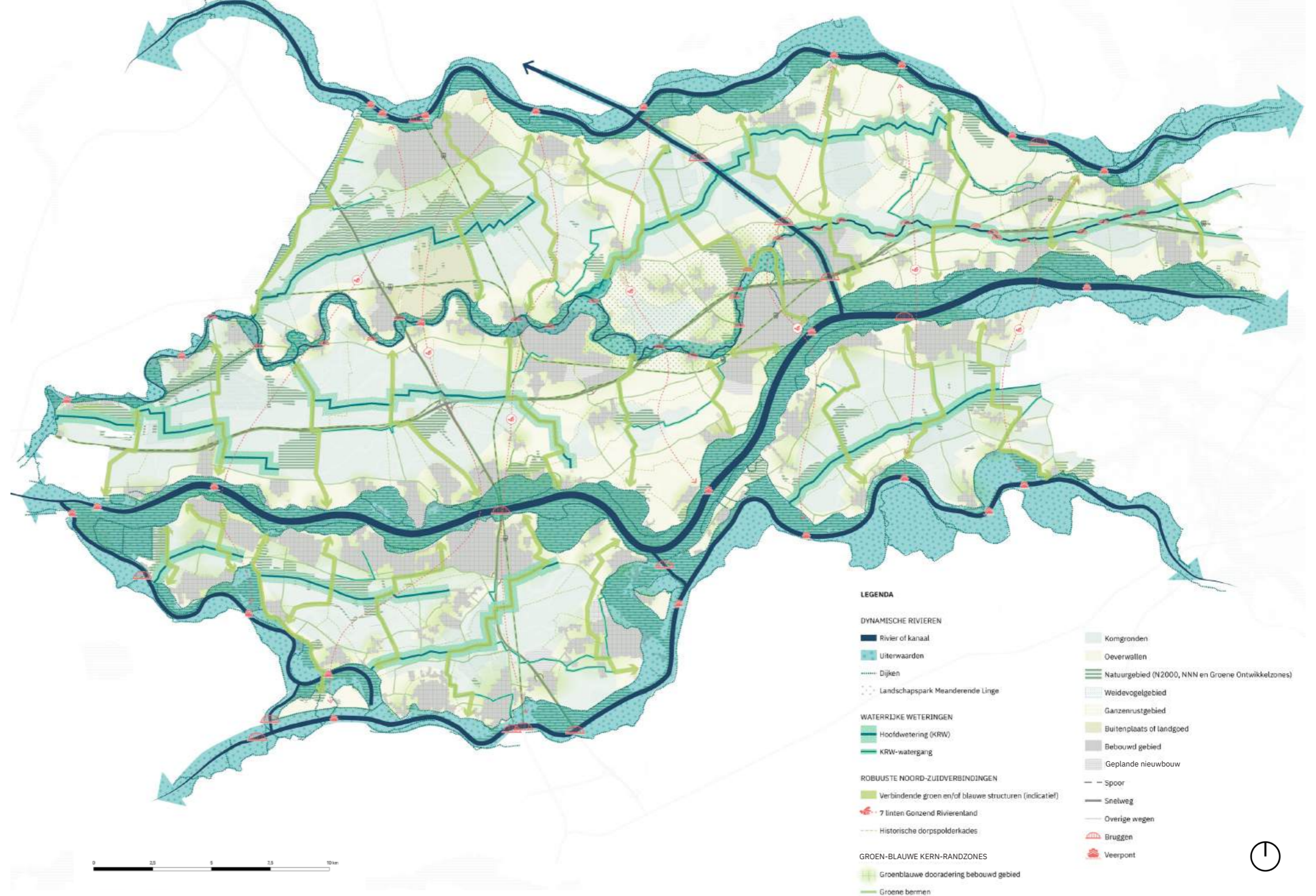

4. HET RAAMWERK UITEENGEZET

4.1 VERWEVEN

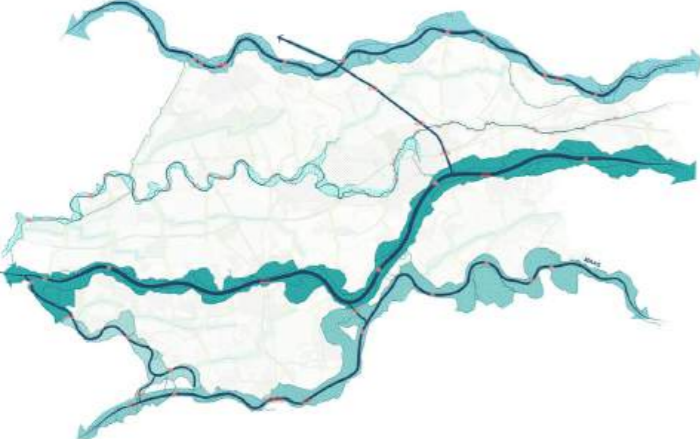
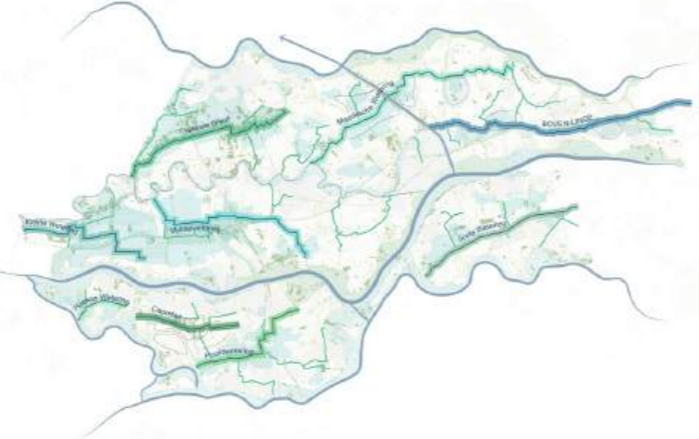
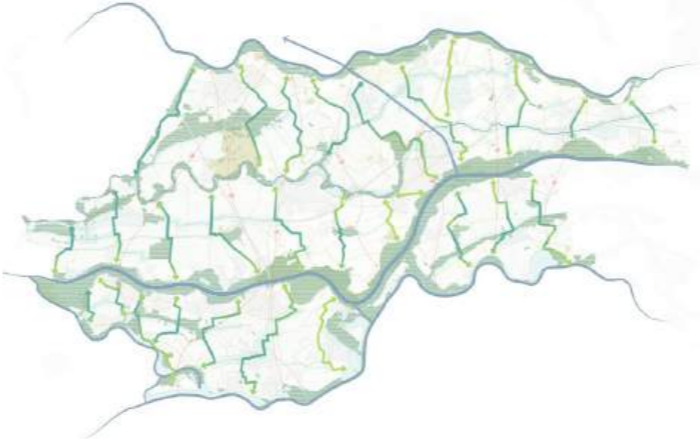

De kern van het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland is verweven. Het verweven van groenblauwe verbindingen, het verweven van verschillende functies, het verweven van oude en nieuwe structuren, het verweven van vele plannen en visies en het verweven van verschillende belangen en partijen.

We spannen een groenblauw raamwerk op dat het gehele Rivierenland omvat. Daarmee geven we onder andere invulling aan de sporen uit 'Gonzend Rivierenland'. Binnen dit raamwerk kunnen de plannen en initiatieven van overheden, ondernemers, ondernemende inwoners, onderwijs en overige organisaties (lokale sporen) worden benut en ingezet om de ambities – het versterken van de biodiversiteit, klimaatrobuustheid en landschappelijke kwaliteit – te realiseren. De beweging die met 'Gonzend Rivierenland' in gang is gezet, krijgt in dit raamwerk handen en voeten.

4.2 VIER BOUWSTENEN

Het raamwerk is opgebouwd uit vier bouwstenen: dynamische rivieren, waterrijke weteringen, robuuste noord-zuidverbindingen en groenblauwe kern-randzones. De bouwstenen vormen een laag op zich, waarin de accenten voor (door)ontwikkeling verschillen. Door ze te verweven ontstaat het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland.

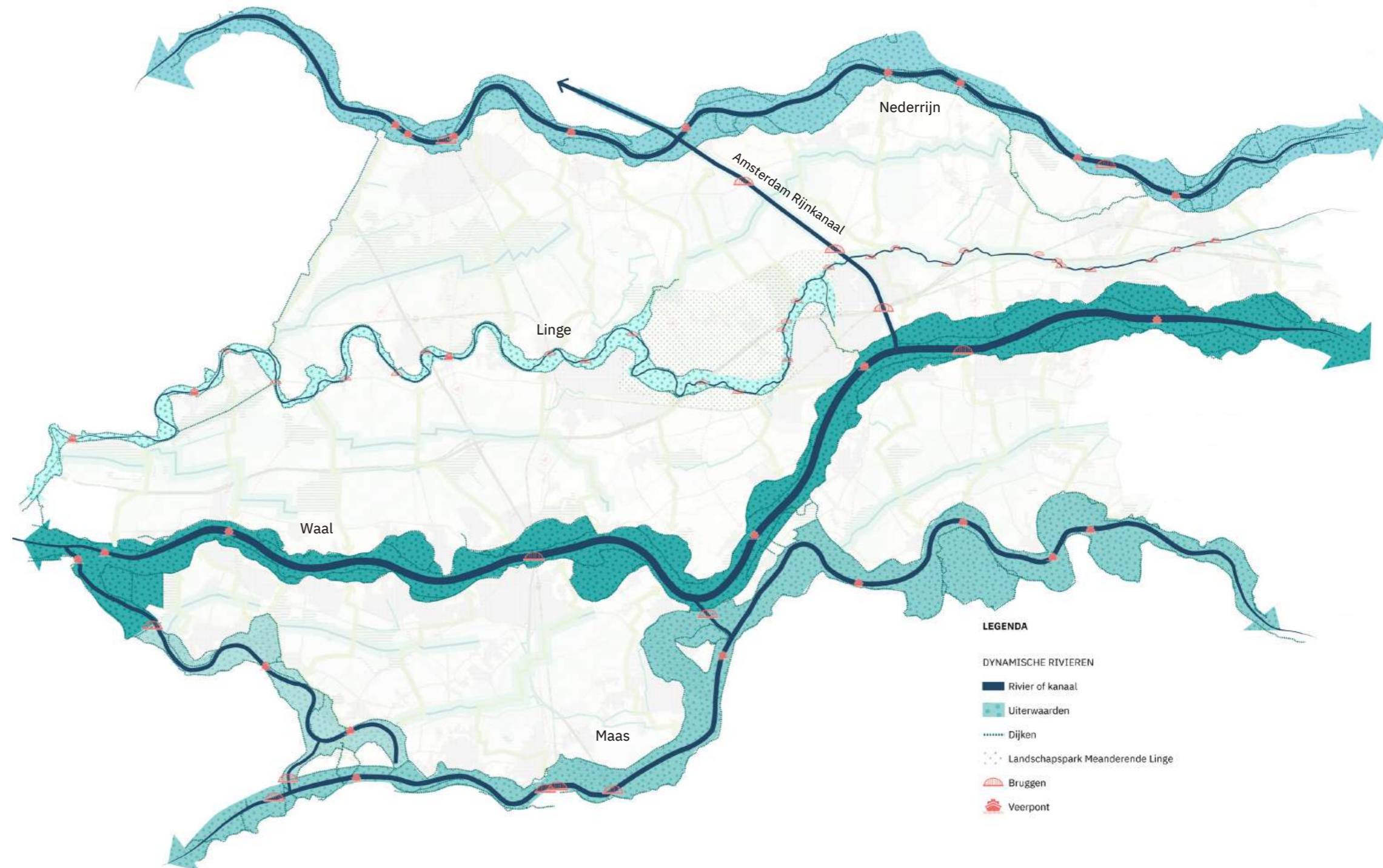
Dynamische Rivieren	Waterrijke weteringen	Robuuste noord-zuidverbindingen	Groenblauwe kern-randzones
<p>Accent op doorontwikkeling, voortbouwend op Integraal Riviermanagement (IRM) en met aandacht voor de karakteristieke verschillen tussen de rivieren</p>	<p>Accent op versterken door ontwikkeling van lokale natuurlijke klimaatbuffers, met aandacht voor de verschillen tussen komgebieden</p>	<p>Nieuw te ontwikkelen robuuste en fijnmazige verbindingen tussen natuurgebieden, inspeland op bestaande structuren en kenmerkende verschillen tussen uiterwaarde, oeverwal en kom</p>	<p>Accent op ver-groenblauw-en van kernen en randzones, zeker in gebieden met veel dynamiek</p>
			

4.2.1 DYNAMISCHE RIVIEREN

De eerste bouwsteen wordt gevormd door de dynamische rivieren en hun uiterwaarden. Ze vormen robuuste aaneengesloten structuren in oost-west richting en maken deel uit van een veel groter bovenregionaal systeem. In de afgelopen jaren is veel geïnvesteerd in een meer natuurlijk en toekomstbestendig geheel, onder andere door de Ruimte voor de Rivierprojecten. Op verschillende trajecten liggen nog plannen voor rivierverruiming, natuurontwikkeling en recreatie of zijn deze in uitvoering. De komende decennia wordt er binnen het programma Integraal Riviermanagement (IRM) gewerkt aan een toekomstbestendig Maas- en Rijnsysteem.

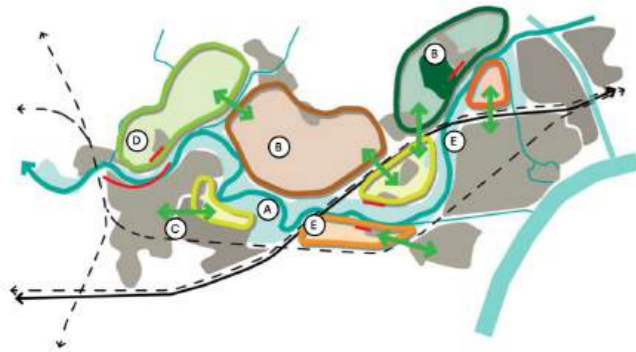
In het toekomstige raamwerk zijn de uiterwaarden en de dijken van Nederrijn-Lek, Waal en Maas een aaneengesloten natuurlandschap. Goed verbonden met binnendijkse natuurgebieden, met meer ruimte voor water en natuur, en waar mogelijk gecombineerd met extensieve vormen van landbouw zoals hooiland of seizoensbeweiding. Daarnaast is er ruimte voor fietsers over gastvrije dijken en wandelaars in toegankelijke uiterwaarden. Ze sluiten daarmee aan bij de dynamische rivierparken uit het groenblauwe raamwerk van de regio Arnhem-Nijmegen.

De Linge is een bijzondere waterloop in het Rivierenland. De Beneden-Linge is een voormalige rivierloop, hier liep ooit de Waal. Dit deel heeft een natuurlijk, meanderend beloop met uiterwaarden en dijken. De Boven-Linge daarentegen is een kunstmatige waterloop die in de 13de eeuw is gegraven als afvoer voor overtollig water uit de Betuwe, onderdeel van de bouwsteen 'Waterrijke weteringen'.

De Beneden-Linge maakt geen deel uit van het programma IRM, maar is van groot belang voor het regionale watersysteem. Bovendien spelen natuur en recreatie een grote rol in het Lingeland. Dit vraagt om een regionale toekomstvisie, waarin een juiste balans moet worden gevonden tussen water, natuur en een gezonde leefomgeving. Door aan te haken op het ambitiedocument dat werd opgesteld voor de Boven-Linge ontstaat een krachtige koers voor de Linge als geheel.

Extra aandacht is nodig voor het gebied tussen Geldermalsen en Tiel waar meerdere opgaven samenkomen. Er liggen kansen voor de ontwikkeling van een regionaal landschapspark 'Meanderende Linge'. Hiermee kan het gebied worden ontwikkeld tot een aantrekkelijk uitloopgebied en stevige buffer tussen beide kernen, met de Linge als doorgaande structuur. Natuur, water, land- en tuinbouw, energie en stad komen hier samen. De kruisingen met A15 en Betuwelijn vormen daarin een bijzondere ontwerpogave.

Ruimtelijk Perspectief Landschapspark Meanderende Linge, Streekgids Betuwe & Tielerwaard (2022)

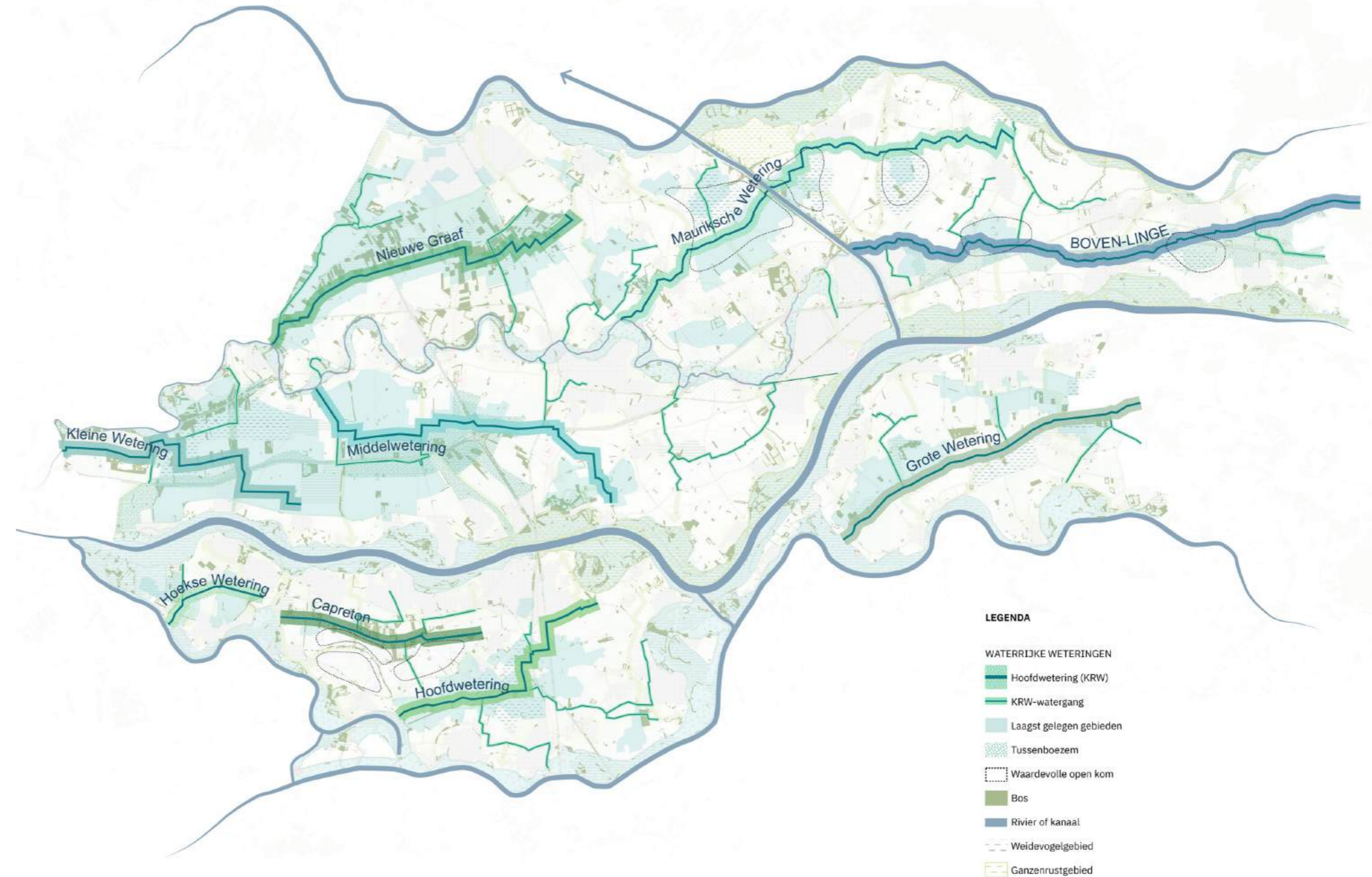
4.2.2 WATERRIJKE WETERINGEN

De tweede bouwsteen betreft de gevarieerde komgebieden en hun ingenieuze weteringenstelsel, vaak daterend uit de Middeleeuwen. Zo vormde de Boven-Linge het centrale afvoerkanaal voor allerlei dorpspolders in het oostelijke rivierengebied.

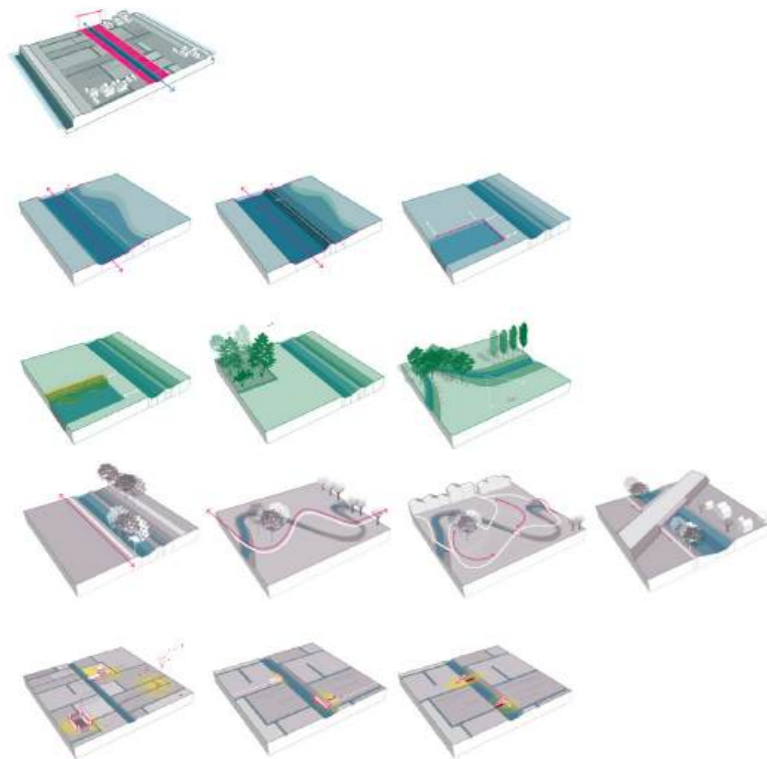
De weteringen zijn een belangrijke speler in het creëren van klimaatadaptieve regio, als lokale natuurlijke klimaatbuffers. Natuurlijke klimaatbuffers zijn gebieden waar natuurlijke processen de ruimte krijgen. Ze vervullen een rol bij het opvangen en vasthouden van water, het voorkomen van wateroverlast en watertekorten, het temperen van hitte en het verminderen van CO2. Ook voor planten en dieren is hier (meer) ruimte. Een koppeling met de aanpak Kaderrichtlijn Water (KRW) ligt voor de hand. De prioriteit ligt bij de weteringen die nog geen onderdeel van een natuurzonering zijn, zoals bijvoorbeeld de Hoofdwetering in Maasdriel.

Op de kaart zijn de hoofdwatgangen van het gebied en de laagst gelegen gebieden aangeduid. In het toekomstige raamwerk wordt hier ruimte gecreëerd voor het vasthouden en bergen van water en het ontwikkelen van natte natuur. Daarbij bieden historische landschapsstructuren en -kenmerken, zoals voormalige tussenboezems en eendekooien, richting en inspiratie voor nieuwe ontwikkelingen. De variatie en rijkdom die hierdoor ontstaat vergroot de aantrekkelijkheid van de komgebieden, die goed bereikbaar zijn vanuit de aangrenzende dorpen en steden.

Het uitwerken van de waterrijke weteringen is maatwerk.

In het Ambitiedocument Boven-Linge zijn verschillende bouwstenen ontwikkeld die bijdragen aan een robuust en betrouwbaar watersysteem, goede routes, aantrekkelijke plekken en meer biodiversiteit. Ze geven een goed beeld van de verschillende oplossingsrichtingen en de ruimte die daar voor nodig is.

Bouwstenen planologie, water, natuur en landschap en recreatie routes en plekken, Ambitiedocument Boven-Linge (2022)

4.2.3 ROBUUSTE NOORD-ZUIDVERBINDINGEN

De derde bouwsteen zet in op het ontwikkelen van aaneengesloten robuuste of fijnmazige verbindingen tussen natuurgebieden, veelal haaks op de grote rivieren en oost-west georiënteerde weteringen in het gebied. Deze verbindingen, die vaak zijn verdwenen of ontbreken, zijn van groot belang voor de biodiversiteit. Ze verbinden en vergroten de leefgebieden voor allerlei planten en dieren. Ook wordt zo de verbinding tussen de verschillende gemeenten van Rivierenland gemaakt. Natuur stopt immers niet bij de gemeentegrens.

Bestaande landschappelijke structuren worden opgedikt, versterkt en aan elkaar gekoppeld. Denk aan de groene wigen tussen de kernen op de oeverwallen, dwarsdijken en dorpspolderkades, waterlopen en watererfgoed. Zo ontstaan waardevolle overgangen tussen de uiterwaarden, oeverwallen en komgebieden. Om obstakels als provinciale wegen te kunnen kruisen, zijn faunapassages en goede oversteekmogelijkheden voor mensen noodzakelijk.

De pijlen op de kaart zijn niet in beton gegoten, maar duiden op kansen voor mogelijke verbindingen. Soms zijn het brede verbindingen met grienden of BAM-akkers, dan weer smallere lijnen door het landschap in de vorm van natuurvriendelijke oevers, heggen of kruidenrijke

akkerranden. De verkleuringen illustreren de verschillen in ondergrond, die in het veld tot uitdrukking komen.

Waar mogelijk zijn deze nieuwe noord-zuidverbindingen te koppelen aan (nieuw te realiseren) routes, denk aan klompenpaden, en waardevolle initiatieven zoals de ecologische linten uit het project 'Van veer naar veer'. Inmiddels is gestart met de realisatie van De Vlinderroute, vanuit Tiel richting Eck en Wiel, en zuidwaarts richting Lith. En ook het Voedsellint van Varik tot in Rijswijk, waarbij biodiverse voedselproductie-plekken (tiny forests, voedselbossen en streekproductlocaties) worden verbonden, krijgt steeds meer vorm. Ieder lint heeft een eigen thema dat zich vertaalt in zowel de inrichting als programma. De linten ontstaan door lokale netwerken van allerlei stakeholders (overheden, onderwijs, ondernemers en ondernemende inwoners en overige organisaties), die enthousiast zijn om samen biodiversiteit te bevorderen.

Schets zeven ecologische linten van veer naar veer

Van veer naar veer

Het project Gonzend Rivierenland is een initiatief van De Coöperatieve Betuwse Fruitmotor in samenwerking met de acht gemeenten van de regio Rivierenland. Het doel is om het regionale landschap biodiverser, klimaatbestendiger, mooier en vitaler te maken.

Een van de projecten vanuit Gonzend Rivierenland is de ontwikkeling van zeven linten door het rivierenlandschap, van veer naar veer. Het idee is om de biodiversiteit in deze linten te vergroten en routes te ontwikkelen langs bijzondere initiatieven en projecten.

Inmiddels beginnen de eerste twee routes vorm te krijgen: de Vlinderroute en het Voedsellint. De Vlinderroute is een biodiverse route speciaal voor vlinders. De route start bij het pontje van Tiel en gaat via de vlindertuin en allerlei geveltuintjes naar de oevers van de Dode Linge, om dan via Zoelen en de dijken langs het Amsterdam-Rijnkanaal te eindigen bij het pontje van Eck en Wiel. Het Voedsellint gaat van het voetveer in Varik via nog negen dorpen naar het noorden, en eindigt bij de veerpont van Rijswijk. Onderweg laten diverse voedselmakers zien hoe een biodivers landschap en voedselproductie samen kunnen gaan.

Het levert uiteindelijk zeer diverse breedgedragen, ecologische en recreatieve noord-zuid verbindingen. Koppelingen met het voorliggende Groenblauwe Raamwerk Rivierenland liggen dan ook voor de hand.

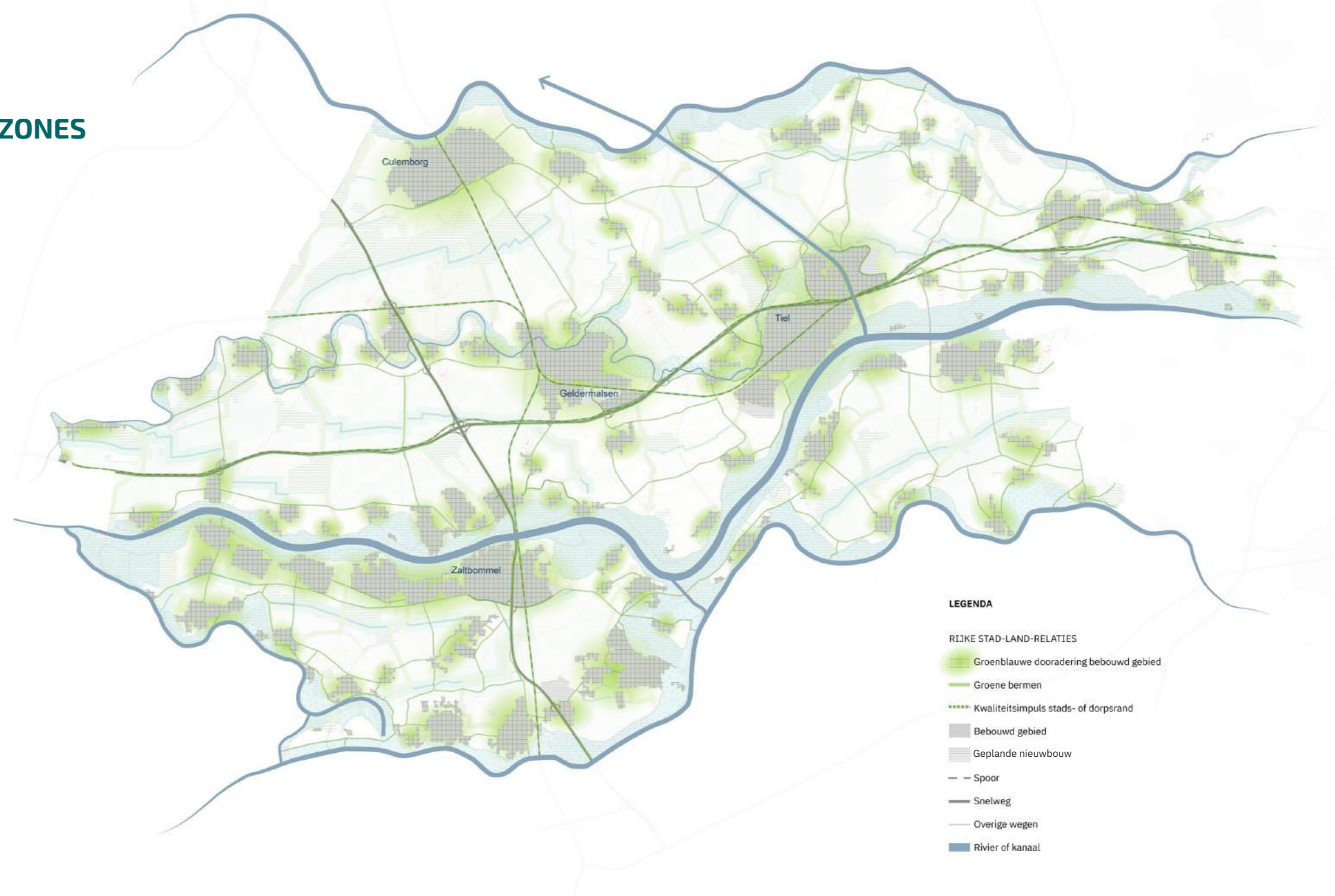

4.2.4 GROENBLAUWE KERN-RANDZONES

De laatste bouwsteen draait om het bebouwde gebied in het Rivierenland. Zeker in gebieden waar de ontwikkeldruk hoog is, zoals in de randen van kernen en nabij infrastructurele knooppunten, staat de gezonde leefomgeving onder druk.

Het toekomstige raamwerk zet in op het 'ver-groenblauwen' van het bebouwde gebied, het creëren van kwalitatieve dorps- en stadsranden (inclusief bedrijventerreinen) en goede (recreatieve) verbindingen met het omliggende landschap. Bijzonder waardevol zijn de robuuste groenblauwe structuren die vanuit het landschap tot diep in de kern doordringen, zoals het Tielse Inundatiekanaal en de Meerzone in Culemborg.

In en rondom het bebouwde gebied liggen veel kansen om de biodiversiteit te vergroten. Bijvoorbeeld door ecologisch beheer van bermen en slootkanten, een 'tegel eruit en groen erin' of de aanleg van een dorpsboomgaard. Maatregelen die ook bijdragen aan klimaatadaptatie (vasthouden water en verkoeling) én een aantrekkelijke leefomgeving. Voor nieuwe ontwikkelingen is de bijdrage aan een gezonde leefomgeving randvoorwaardelijk.

Een aansprekend voorbeeld is de zone langs de provinciale weg ten zuiden van Beneden-Leeuwen. Deze is ingericht als multifunctionele groene dorpsrand, waarbij onder andere een natuurspeeltuin slim gecombineerd is met een waterbergingsopgave. Nieuwe wegen en paden zorgen voor een aantrekkelijk uitloopgebied rondom het dorp.

Het Speelse Veld, dorpsrand Beneden-Leeuwen

5. GEBIEDSUITWERKINGEN

5.1 INSPIRERENDE VOORBEELDEN

Wat betekenen de pijlen op de raamwerkkaart nu concreet? Het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland kan worden gezien als een netwerk van landschapselementen, die allemaal bijdragen aan een rijker en meer biodivers landschap. Denk hierbij aan boomrijen, boomgaarden, vlechthekken, grienden, poelen en bloemrijke bermen, maar ook groene daken en geveltuinen dragen bij. Ondergrond, landgebruik en doelsoorten bepalen welke elementen kunnen worden toegepast om zo de karakteristieke verschillen in Rivierenland te behouden en te versterken. In de gemeentelijke landschapontwikkelingsplannen, biodiversiteitsplannen en bijvoorbeeld ook de kennisbank van Stichting Landschapsbeheer Gelderland staan tal van goede voorbeelden. Benut deze kennis binnen het gebied en ga aan de slag!

In dit hoofdstuk Gebiedsuitwerkingen wordt ingezoomd op acht representatieve locaties in de regio. Ze schetsen een beeld van een Groenblauw Rivierenland en zijn bedoeld om te inspireren.

1. **Trekvaart Culemborg-Zaltbommel**
2. **Aalsdijk in Buren**
3. **Landschapspark Tiel-Geldermalsen**
4. **De Spees van Neder-Betuwe**
5. **Wederopbouw West Maas en Waal**
6. **Tussenboezem West Betuwe**
7. **Groene wig Zaltbommel**
8. **Veilingweg Maasdriel**

1. TREKVAART CULEMBORG-ZALTBOMMEL

GROENBLAUWE VERBINDING TUSSEN BEBOUWD GEBIED EN OMLIGGEND LANDSCHAP

In Rivierenland liggen er veel kansen voor groenblauwe verbindingen tussen bebouwd gebied en het omliggende landschap. Denk hierbij aan historische watergangen of dorpskades. Maar ook de taluds en bermen langs (N-)wegen, fietspaden en het spoor zijn kansrijk. Het ontwikkelen van deze groenblauwe verbindingen kan zowel ecologisch, als recreatief van grote meerwaarde zijn.

De 17e eeuwse Culemborgse trekvaart is bij uitstek geschikt voor het versterken van de groenblauwe verbinding tussen Culemborg (Meerzone) en de aangrenzende komgronden van de Culemborgerwaard, richting Linge.

De trekvaart verbond Culemborg met de Waal bij Zaltbommel. Daarnaast vormde de vaart ten tijde van de Nieuwe Hollandse Waterlinie ook de begrenzing van de inundatiekom van de Culemborgerwaard. De watergang verbindt verschillende gebieden met grote ecologische waarde, zoals het natuurgebied de Regulieren, de binnenstedelijke biologische boederij Caetshage en de wijk Eva Lanxmeer.

Ook de spoorlijn richting Geldermalsen is kansrijk. Nu vormt deze nog een barrière, maar door een groenblauwe inpassing en een nieuwe fietsroute kan het spoor juist als verbinder gaan functioneren.

Culemborgse Trekvaart

De Culemborgse trekvaart wordt 'ver-groen-blauwd'. Dit kan bijvoorbeeld door natuurvriendelijke oevers aan te leggen, of extra waterberging langs de trekvaart te realiseren in de vorm van plas-drasvelden en extensief hooiland. De groenblauwe inrichting van de Culemborgse trekvaart loopt door in de Meerzone, onderdeel van de bebouwde kom. Dit vergroot het leefgebied voor allerlei dieren en planten.

Door de waterberging ten westen van de trekvaart te plaatsen wordt de inundatiekom van de Nieuwe Hollandse Waterlinie geaccentueerd. Een struinpad en linie-meubilair maken dit beleefbaar als wandelroute vanuit het centrum van Culemborg, via de Trekvaart, natuurgebied de Regulieren, de Bisschopsgraaf naar Geldermalsen.

Fietsers maken gebruik van een pad langs het bloemrijke spoortalud om zich snel door het gebied te bewegen. Het spoor is daarmee een ondersteunende groenblauwe verbinding. Zo worden stad en land beter met elkaar verbonden.

2. AALSDIJK IN BUREN

RECREATIE EN TOERISME HAND IN HAND MET LANDSCHAPS- VERBETERING

Door Rivierenland lopen vele dijken. Vanaf deze dijken ontvouwt zich een mooi panorama over het landschap. Ze zijn dan ook in trek bij recreanten en toeristen, die er graag over wandelen en fietsen. Daarnaast zijn de dijken zeer kansrijke groenblauwe verbindingen. Zeker de dwarsdijken haaks op de grote rivieren, die de hoger gelegen, zandige oeverwallen en stroomruggen verbinden met de lagere, nattere en kleiige komgronden.

De Aalsdijk, tussen Beusichem en Buren, heeft deze kenmerken ook. De historische dwarsdijk volgt grotendeels een hoger gelegen stroomrug en doorkruist de lager gelegen komgronden rond

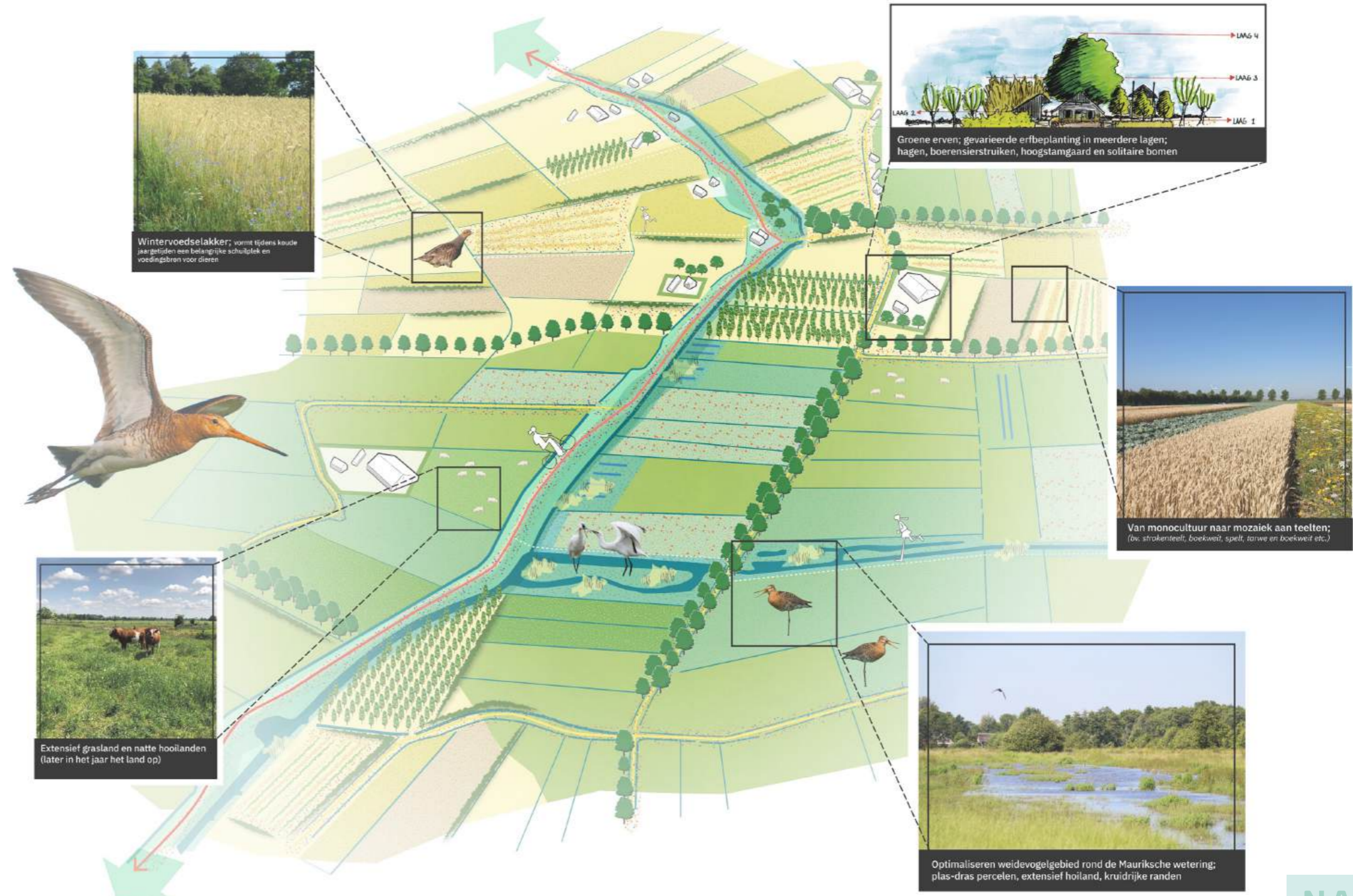
de Maurikse Wetering. De dijk bood bescherming tegen overstromingen uit het oosten. Aan de voet van de dijk ligt de Ravenswaaijsche Wetering, die overgaat in de Korne en uiteindelijk uitmondt op de Linge. De dijk is onderdeel van diverse fiets- en wandelroutes en biedt een weids uitzicht over het landschap, zoals het waardevolle weidevogelgebied het Rijswijkse veld.

De Aalsdijk is zeer kansrijk om landschap en recreatie en toerisme in samenhang te ontwikkelen. Op deze manier wordt de dijk niet alleen aantrekkelijker voor omwonenden en bezoekers, maar ook voor plant en dier.

Door het hele dijkprofiel te verbeteren krijgt de dijk ecologische én recreatieve meerwaarde. Zo dragen de bloemrijke taluds bij aan het leefgebied voor allerlei insecten, maar ook aan de beleving op de dijk. Aan de voet van de dijk kan langs de wetering meer ruimte voor water en natte natuur worden gecreëerd, bijvoorbeeld door de aanleg van natuurvriendelijke oevers of de aangrenzende percelen te vernatten.

Vanaf de dijk lopen struinroutes het omliggende landschap in, zoals door de kom langs de Maurikse Wetering. Dergelijke routes kunnen gepaard gaan met groenblauwe investeringen, zoals hooilanden of kleinschalig in de vorm van poelen. Opgaande elementen zijn hier minder gewenst in verband met het aangrenzende weidevogelgebied. Op de stroomruggen daarentegen is wel ruimte voor bomen, hagen of kruidenrijke akkerranden. Deze zijn van grote waarde voor vogels als de patrijs, één van de doelsoorten van het rivierengebied.

Wintervoedselakker; vormt tijdens koude jaargetijden een belangrijke schuilplek en voedingsbron voor dieren

Groene erven; gevarieerde erfbeplanting in meerdere lagen; hagen, boerensierstruiken, hoogstamgaard en solitaire bomen

Van monocultuur naar mozaiek aan teelten; (bv. strokenteelt, boekweit, spelt, tarwe en boekweit etc.)

Extensief grasland en natte hooilanden (later in het jaar het land op)

Optimaliseren weidevogelgebied rond de Maurikse wetering; plas-dras percelen, extensief hooiland, kruidrijke randen

3. LANDSCHAPSPARK TIEL-GELDERMALSEN

REGIONAAL LANDSCHAPSPARK ALS MOTOR VOOR ONTWIKKELING, MET OOG VOOR RUIMTELIJKE KWALITEIT

De term landschapspark wordt gebruikt voor het benoemen van gebieden met grote landschappelijke kwaliteit die bescherming behoeven. Dat geldt ook voor het Lingeland tussen Geldermalsen en Tiel, waar veel opgaven (natuur, water, land- en tuinbouw, energie en stad) samenkomen.

Een landschapspark is geen park omzoomd met een hek, maar een aantrekkelijk uitloopgebied voor omwonenden en bezoekers. Zo is Park Lingezegen van groot belang voor de stadsregio Arnhem-Nijmegen. Ook hier maken natuur- en recreatiegebieden, landerijen en boerenbedrijven allemaal deel uit van het park.

Geldermalsen en Tiel hebben samen een inwonersaantal van ca. 60.000. Dat aantal zal in de nabije toekomst toenemen. Daarmee neemt ook de behoefte aan groen toe.

Het ontwikkelen van een regionaal landschapspark kan een flinke impuls geven aan het gebied. De Linge vormt daarbij de landschappelijke structuurdrager. Er liggen kansen voor het aanhaken en versterken van verschillende initiatieven, zoals het zorglandgoed Thedinghsweert. Tot slot is een goede ontsluiting vanuit de omgeving van belang. Het nabijgelegen station Tiel-Passewaaij kan hier aan bijdragen.

De Linge nabij Tiel

In het nieuwe regionale Landschapspark 'Meanderende Linge' is de Linge de centrale landschappelijke drager. De Linge wordt versterkt met natuurvriendelijke oevers, struinpaden en bijzondere plekken aan het water. Zo wordt voorzien in de klimaatopgave van de rivier en wordt tegelijkertijd ruimte gecreëerd voor recreatie en toerisme. Land- en tuinbouw gaat hier hand in hand met natuurontwikkeling: fruitgaarden met bloemrijke randen, voedselbossen en strokenteelt geven hier invulling aan. Dit versterkt het kleinschalige mozaïeklandschap. In het park is veel ruimte voor agrotourisme, zoals een streekwinkel, boerderijcamping of plukdag.

Station Tiel-Passewaaij vormt de OV-poort tot het park. Het gebied is goed ontsloten vanuit de aangrenzende wijken en verbonden met aangrenzend landschap, ook aan de overzijde van spoor en snelweg. Deze infrastructurele kruisingen vormen een bijzondere ontwerpogave. De verbindingen tussen landschapspark en bebouwd gebied zijn belangrijke groenblauwe verbindingen. Het Inundatiekanaal, een relict van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, verbindt het gebied met het centrum van Tiel en de Waalkade. Een parkachtige invulling maakt het tot een aantrekkelijke fiets- en wandelroute.

Voedselbossen / Stadsbos / Herenboeren / Community Supported Agriculture (referentie voedselbos Lingehout)

Van monocultuur naar mozaïek aan teelten; (bv. strokenteelt, boekweit, spelt, tarwe en boekweit etc.)

Op bezoek bij de boer; winkel, boerencamping, restaurant (referentie Landwinkel De Woerd, Ressen)

Landschapspark met ruimte voor waterberging (referentie waterrijd/le Park Lingezen)

4. DE SPEES VAN NEDER-BETUWE

ERFGOED EN NIEUWE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN ALS GROENBLAUWE AANJAGERS

In gebieden met veel dynamiek, zoals tussen Kesteren en Ochten, staat de leefomgeving vaak onder druk. Infrastructuur, hoog productieve land- en tuinbouw en allerlei bedrijvigheid voeren hier de boventoon, wat invloed heeft op de kwaliteit van het landschap.

Erfgoed biedt handvatten om bestaande kwaliteiten te versterken en nieuwe toe te voegen. In dit gebied is dat de 'De Spees', waar de Limes en Grebbelinie samenkomen. De oude verdedigingslinie verbindt de Nederrijn, via de Linge, met de Waal. Het opnieuw aanzetten van deze structuur biedt kansen voor vergroening, vernatting en nieuwe ommetjes.

Bovendien maakt het de geschiedenis van de plek inzichtelijk en beleefbaar.

Naast erfgoed kunnen juist ook nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen bijdragen aan de opgaves voor natuur, water en landschap in het gebied. Door nieuwbouw of aanpassingen in de infrastructuur kan extra ruimte worden gecreëerd of slimme combinaties worden gemaakt. Langs de Linge spelen verschillende waterbergingsopgaves, die zeker in een gebied als dit flink kunnen knellen met andere functies. De geplande ontwikkelingen aan de noordzijde van Ochten bieden kansen om hier op in te spelen.

Hoogproductieve laanboomteelt nabij Kesteren

De (grotendeels verdwenen) Linie van Spees speelt de hoofdrol in de gebiedsontwikkeling nabij Ochten, die veel kansen biedt voor een 'nieuwe' noord-zuid verbinding. Plas-dras velden die herinneren aan de historische inundatievlaktes en een robuuste bomensingel kunnen de historische lijn weer herkenbaar maken in het boomrijke productielandschap. Een struinroute langs de Linie maakt het verhaal van verdediging beleefbaar.

Het Ambitiedocument Bovenlinge geeft handvatten voor de ontwikkeling van de Linge als waterrijke ader door het gebied. Er wordt ruimte gereserveerd voor extra berging en natuurontwikkeling. De geplande woningbouw en de randweg bij Ochten spelen hier op in. De Linge krijgt meer ruimte en de nieuwe wijk zorgt voor een groene, toegankelijke afronding van het dorp.

Tot slot zetten steeds meer fruit- en laanbomentelers in dit gebied de toon voor verduurzaming van deze bloeiende sectoren. Daarmee dragen ze bij aan het groenblauwe raamwerk.

Vertel het verhaal van de Linie van Spees; plas-dras percelen verwijzen naar het te inunderen land en een route, herkenbaar door beplanting, met objecten/plekken maakt het beleefbaar

plas dras velen met ruimte voor natuur en waterberging

Maak de Linge beleefbaar; versterk het recreatieve netwerk en combineer dit met waterberging en natuur

Ambitiedocument Boven-Linge; klimaat robuuste inrichting Lingezone met nevenstroom, natuurvriendelijke zone, recreatieve routes, beleefplekken en adaptief wonen

Zorg voor een toekomstbestendige inpassing van de nieuwe rondweg Ochten en woningbouw; de Linge speelt hiern een centrale rol

- Waterberging
- Recreatie
- Aanpak
- Nieuw
- Klimaat
- Natuur
- Woningbouw
- Recreatie
- Woningbouw
- Recreatie
- Woningbouw

5. WEDEROPBOUW WEST MAAS EN WAAL

HET GROENBLAUWE RAAMWERK ALS NIEUWE LAAG IN HET LANDSCHAP

Het landschap van West Maas en Waal is een toonbeeld van de wederopbouw en heeft als zodanig een bijzondere status. Kenmerkend zijn de brede Grote Wetering, de typische Wederopbouwboerderijen langs de oost-west georiënteerde boerderijstraten en de laan- en erfbeplanting. Ook de gehandhaafde eendenkooien en bospercelen zijn opvallende elementen in het open landschap. Het toevoegen van nieuwe landschapselementen heeft invloed op dit beeld en vraagt daarom grote zorgvuldigheid. Door het versterken van de karakteristieken voegt het raamwerk een nieuwe laag toe, die naadloos aansluit op het wederopbouwlandschap.

De Grote Wetering is aangewezen als Groene Ontwikkelzone, doelsoort kamsalamander, en vormt een verbindende schakel tussen natuurgebieden als De Meren en De Broekgraaf. Er liggen kansen om de wetering (door) te ontwikkelen als lokale klimaatbuffer, door naast natuur ook ruimte te creëren voor het opvangen en vasthouden van water. Bovendien kan de wetering een belangrijke rol spelen in het vergroten van de toegankelijkheid van de kom. Haaks op de wetering liggen mogelijkheden voor het ontwikkelen van nieuwe noord-zuidverbindingen. Ook hiervoor worden in het biodiversiteitsplan van de gemeente verschillende voorbeelden geschetst.

Gebied tussen wetering en wederopbouwlint, met in de verte een wederopbouwboerderij

Van noord naar zuid bieden bestaande landschappelijke structuren, zoals wegen en oude dorpspolderkades, aanknopingspunten voor aaneengesloten groenblauwe verbindingen. Bijvoorbeeld door lanen te versterken met bloemrijke bermen of een onderbeplanting van ruigte en struweel. Waar mogelijk kunnen de verbindingen worden opgedikt met aangrenzende percelen, die natuurinclusief worden ingericht.

Centraal in de kom kan de Grote Wetering in samenhang met het wederopbouwlint worden ontwikkeld tot één robuuste klimaatbuffer. De wetering krijgt brede natuurvriendelijke oevers waardoor extra water kan worden geborgen. Dit draagt ook bij aan de waterkwaliteit. Voor de kamsalander worden verschillende stapstenen aangelegd, zoals poelen. Het wederopbouwlint wordt ontwikkeld tot een groene as, met bloemrijke bermen en een biodiverse beplanting, ook op de erven. Hier liggen veel kansen voor allerlei vormen van agrotourisme. De zone tussen het lint en de watergang transformeert tot een overgangsgebied met nattere percelen in de vorm van hooilanden en weides, en drogere biodiverse akkers. De grootschaligheid van de velden blijft daarbij behouden.

6. TUSSENBOEZEM WEST BETUWE

INSPIRATIE UIT HET VERLEDEN VOOR TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN

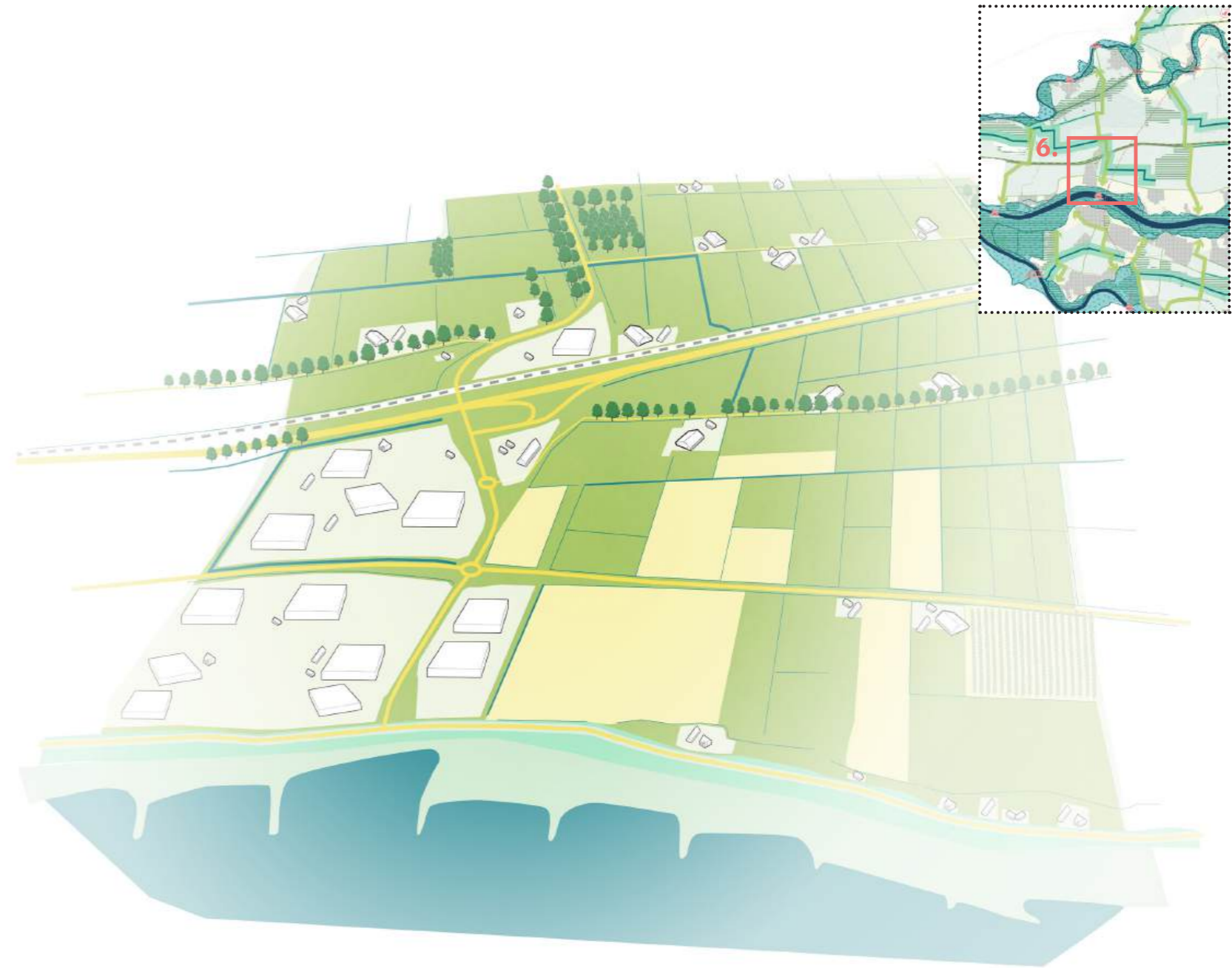
De nieuwe noord-zuid verbindingen verbinden uiterwaarden met oeverwallen en komgronden, en vice versa. Dit kunnen kleinschalige en fijnmazige verbindingen zijn, maar er kan ook gekozen worden voor het inzetten op brede groenblauwe zones. Dit is afhankelijk van opgave, ruimte en landschap.

Een gebied dat zich goed leent voor het inzetten van brede groenblauwe zones is de Tielerwaard, dat een relatief grootschalig karakter kent. Een kansrijke plek om deze toe te passen is het gebied ter hoogte van het bedrijventerrein Zeiving, aan de A15 en Betuwelijn. Hier komen verschillende bouwstenen van het groenblauwe raamwerk samen.

Bovendien ligt er voor de Tielerwaard een visie om de historische tussenboezem – de laaggelegen zone tussen de oorspronkelijke dorpspolders – weer in te zetten voor vernatting. Om zo meer water te kunnen vasthouden en bergen.

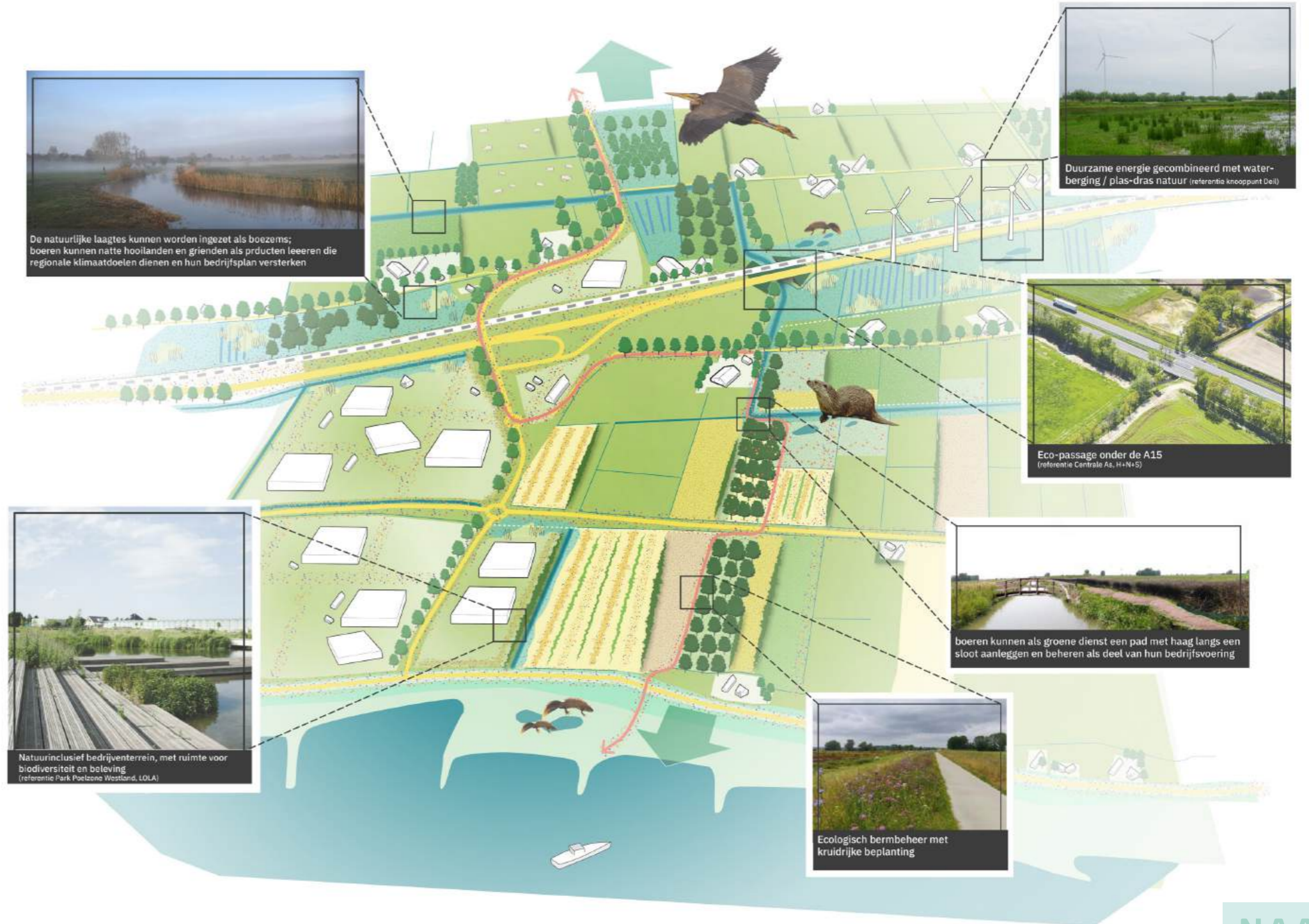

De A15 door het laagste gedeelte van de Tielerwaard

De laaggelegen gronden aan weerszijden van de A15, ingesloten door historische dorpspolderkades, worden (weer) getransformeerd tot waterrijk boezemgebied van knooppunt Deil tot aan Gorinchem. Hier ontstaat een waterrijke plas-drassituatie met rietlanden, natte hooilanden en grienden. Het gebied is aangewezen als zoekgebied voor duurzame windenergie. Dit biedt kansen om de ontwikkeling van het groenblauwe raamwerk in gang te zetten. Denk aan concrete landschappelijke inpassing of een landschapsfonds.

De tussenboezem is op verschillende plekken verbonden met Linge en Waal, zo ook hier. Het laagste punt van de kom wordt zo verbonden met de uiterwaarden. Een eco-passage onder de A15 en Betuwelijn door zorgt voor een aaneengesloten verbinding. Fietsers en wandelaars kunnen gebruik maken van het bestaande viaduct. Op de oeverwal is ruimte voor bijvoorbeeld bospercelen (agroforestry) en akkers en in de uiterwaarden ontstaat een combinatie van natuur en extensieve land- en tuinbouw. Er liggen daardoor veel kansen voor lokale kringlopen tussen verschillende boerenbedrijven. De nieuwe noord-zuidverbinding geeft het bedrijventerrein Zeiving een robuuste groenblauwe rand, die kansen biedt om op aan te haken bij revitalisatie van het terrein. Zo ontstaat een natuurinclusief bedrijventerrein.

7. GROENE WIG ZALTBOMMEL

DE GROENE WIG TUSSEN KERNEN ALS ONDERDEEL VAN HET GROENBLAUWE DRAAMWERK

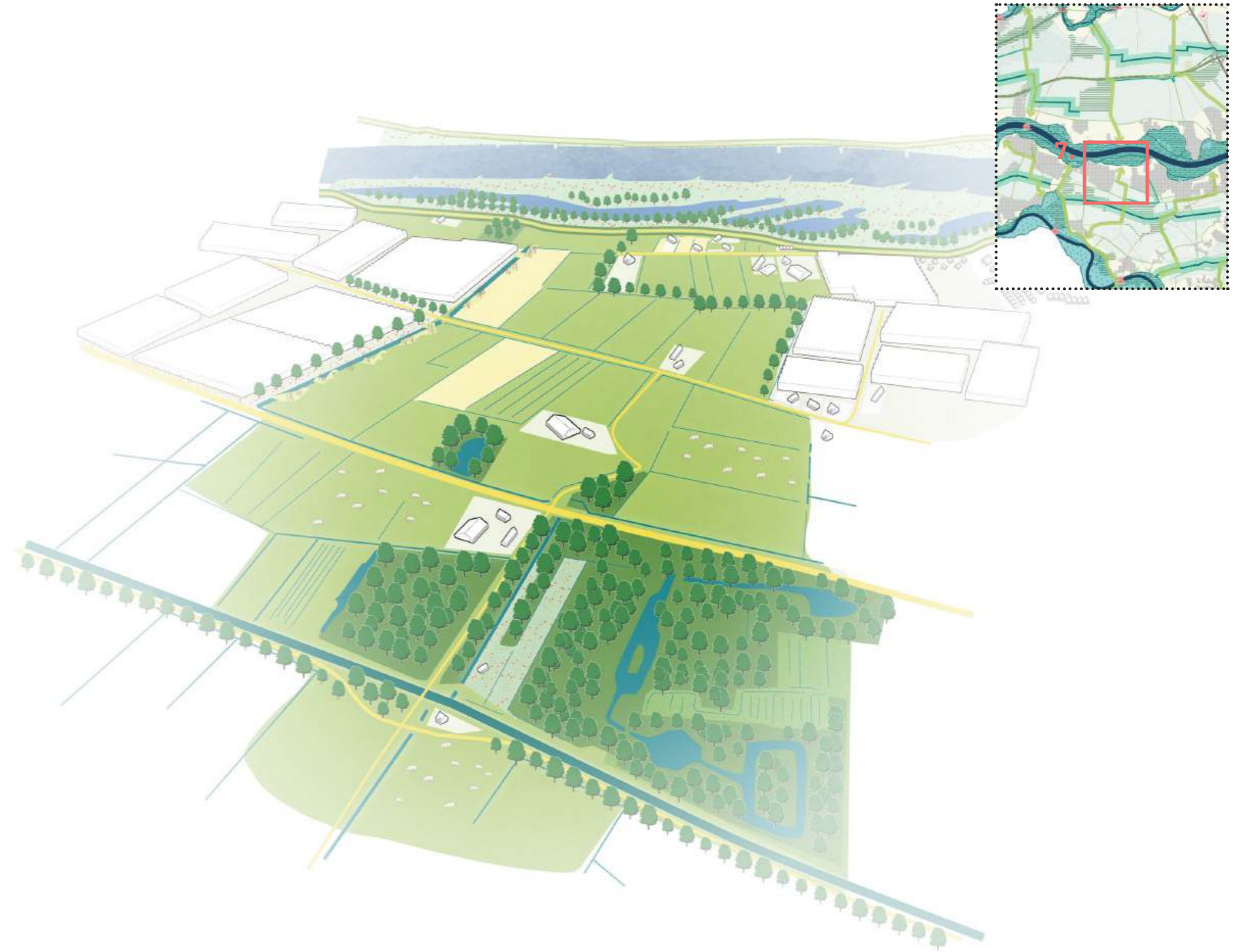
Waar de glastuinbouwclusters op de oeverwallen in de Bommelerwaard zorgen voor een heldere begrenzing, groeien op veel andere plaatsen de kernen juist naar elkaar toe. Het aanwijzen van groene wiggen, wat in veel beleidsplannen gebeurt, moet dit voorkomen. Door de wiggen onderdeel te maken van het groenblauwe raamwerk, als onderdeel van de robuuste noord-zuidverbindingen, blijft de ruimte behouden en krijgt deze een kwaliteitsimpuls, zowel ecologisch als recreatief.

In tegenstelling tot de Tielervwaard leent de Bommelerwaard zich juist voor voor een fijnmazige aanpak. Dat begint al in de uiterwaard Breemwaard,

waar ooibos en graslanden elkaar afwisselen. Het oeverwallenlandschap tussen Zuilichem en Nieuwaal bestaat uit relatief kleine percelen, die worden afgewisseld met kleinschalige boomrijen. De provinciale Van Heemstraweg scheidt de wig met de hoofdwetering van het gebied en belangrijke ecologische verbindingzone, de Capreton. Hier grenst onder andere het natuurgebied de Lieskampen aan.

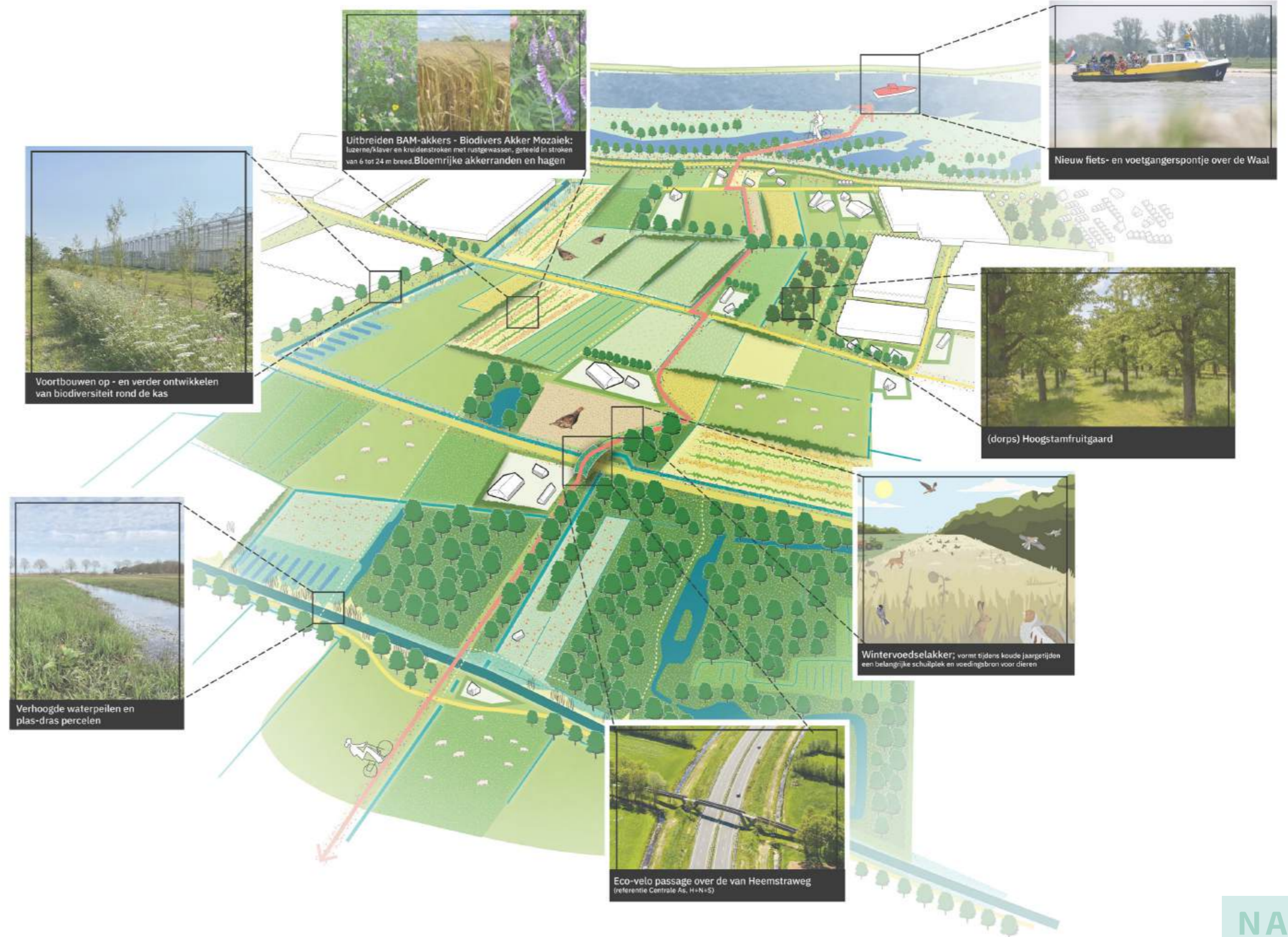

Vanaf de dijk is er tussen de bebouwde kernen zicht over het binnendijkse landschap

Tussen de uiterwaarden van de Waal en de Capreton wordt ingezet op fijnmazige groenblauwe dooradering. Die de groene wig tussen de glastuinbouwclusters van Nieuwaaal en Zuilichem verrijken tot aantrekkelijk uitloopgebied. Natuurontwikkeling en extensieve begrazing in de uiterwaarden, kleurrijke akkermozaïeken op de oeverwal en natte natuur en hooilanden in de lager gelegen komgronden zorgen voor een geschakeerd landschap. De Capreton wordt opgedikt met onder andere natuurvriendelijke oevers. Hiertussen ontstaat een netwerk van verschillende landschapselementen, passend bij de karakteristiek van het landschap: struwelen en hagen op de oeverwallen, rijen knotwilgen en grienden in de kom. Dit netwerk stopt niet bij de aangrenzende kassen, maar loopt door tot in de kernen. Een koppeling met nieuwe fietsroutes en klompenpaden ligt dan ook voor de hand.

In en rondom de glastuinbouwclusters draagt het groen blauwe raamwerk enerzijds bij aan de landschappelijke inpassing en anderzijds aan natuurlijke bestuiving, plaag- en ziektebestrijding. Dit vraagt zorgvuldige afstemming over het soortgebruik.

8. VEILINGWEG MAASDRIEL

HOE ONTWIKKELINGEN KUNNEN BIJDAGEN AAN HET GROENBLAUW RAAMWERK

Op Rivierenland komen wel degelijk veel ontwikkelingen af. Door het gebied spelen meerdere infrastructurele projecten. In het hele land ligt een woningbouwopgave. Er ligt een flinke energieopgave voor de regio. Kortom, er is in Rivierenland veel bedrijvigheid. Dit geeft druk op de ruimte, maar ook allerlei aanknopingspunten voor realisatie van het Groenblauw raamwerk.

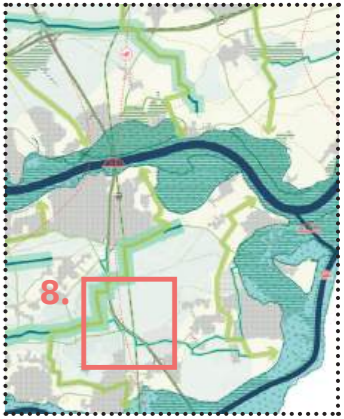
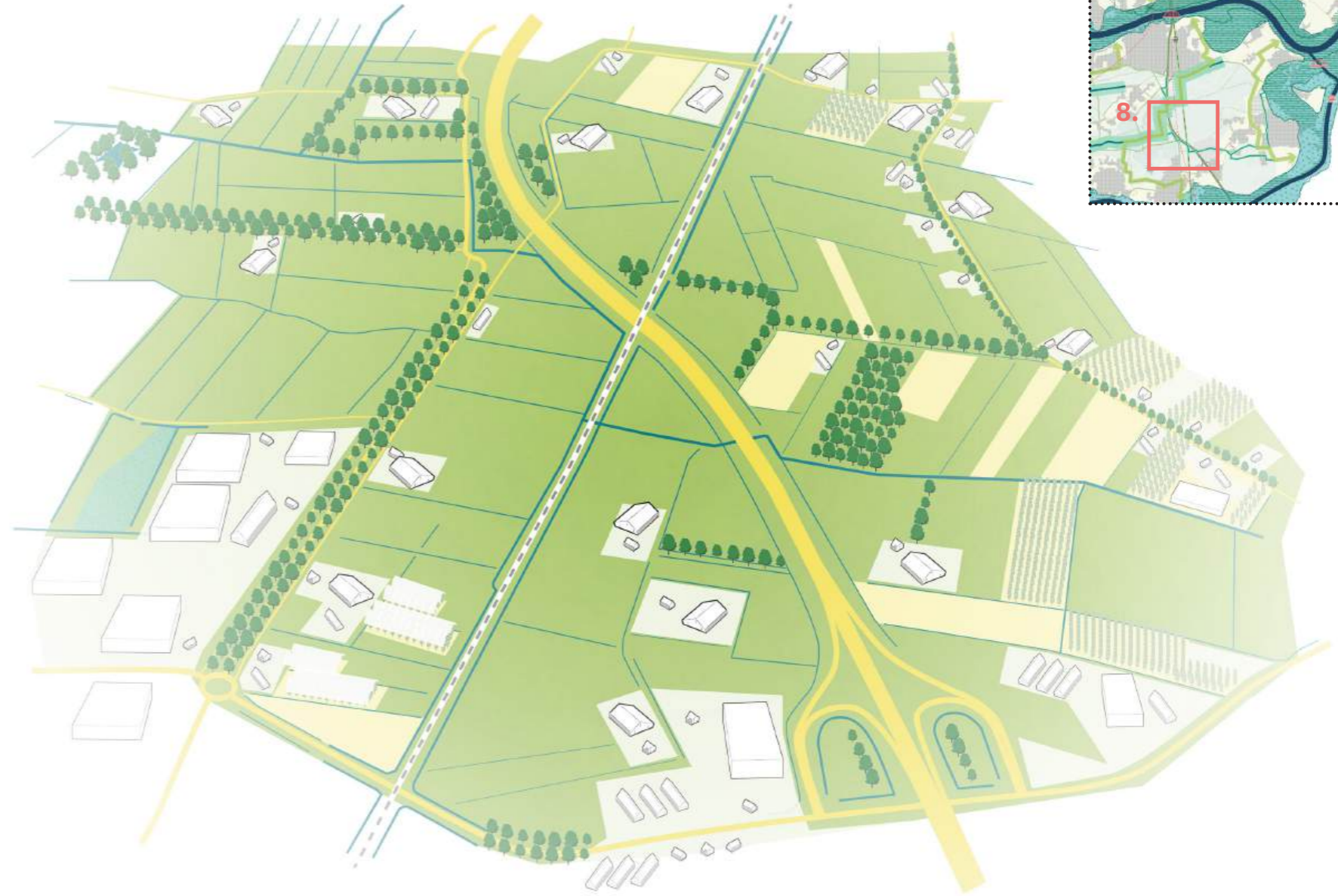
Een locatie waar veel ontwikkelingen samen komen is rond afslag Kerkdriel (A2). Hier speelt

een mogelijke verbreding van de A2. Er ligt een RES-zoekgebied en er wordt een nieuw glastuinbouw en paddenstoelencluster ontwikkeld rond het voormalige reserve intensiveringsgebied Veilingweg.

Dit betekent veel ruimtelijke druk, maar ook veel kansen tot het meeontwikkelen van het groenblauwraamwerk.

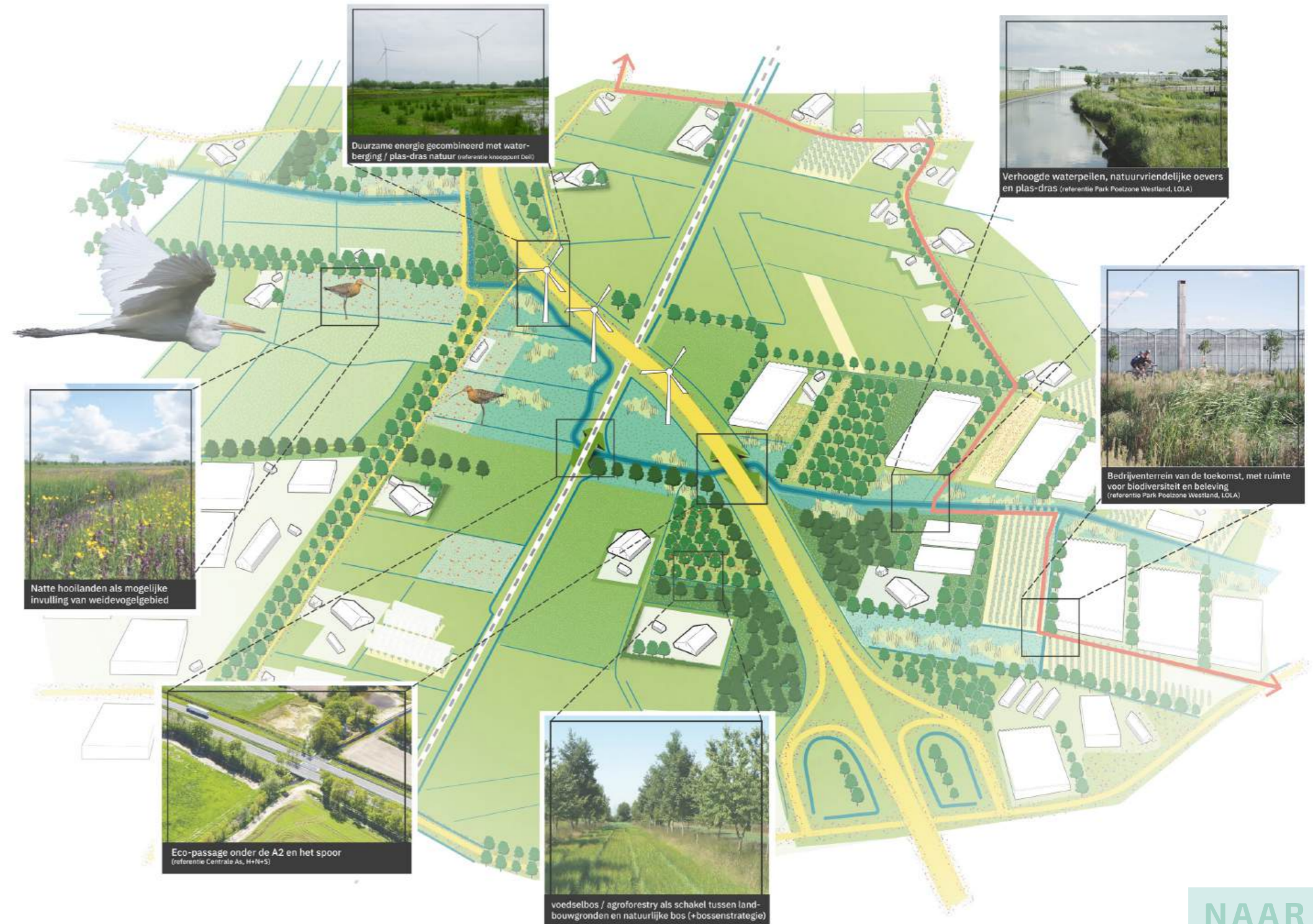
Het gebied rond de A2 (afslag Kerkdriel) heeft een vrij hoge bedrijvigheid. Glastuinbouw, paddenstoelteelt en industrie wisselen elkaar hier af.

Het voormalige reserve intensiveringsgebied Veilingweg wordt ontwikkeld tot een glastuinbouw en paddenstoelencluster van de toekomst. Op het nieuwe cluster is ruimte voor biodiversiteit. Met wadi's, rietlanden, bloemrijke randen, bomensingels en groene daken wordt een aantrekkelijk woon- en werkmilieu met ecologische waarde gerealiseerd.

Ook het RES-zoekgebied draagt bij aan het groenblauw raamwerk. Duurzame energie wordt hier gecombineerd met waterberging en plas-drasnatuur.

Tot slot wordt de verbreding van de A2 aangegrepen om de Hoofdwetering onder de snelweg een goede eco-passage gegeven. De Hoofdwetering wordt gerealiseerd tot klimaatrobuuste wetering, met aangrenzende natte hooilanden. Een eco-passage verbindt de grote ecologische waarde van de wetering met de ecologische waarde van het bedrijventerrein van de toekomst.

6. AAN DE SLAG VOOR EEN GROENBLAUW RIVIERENLAND

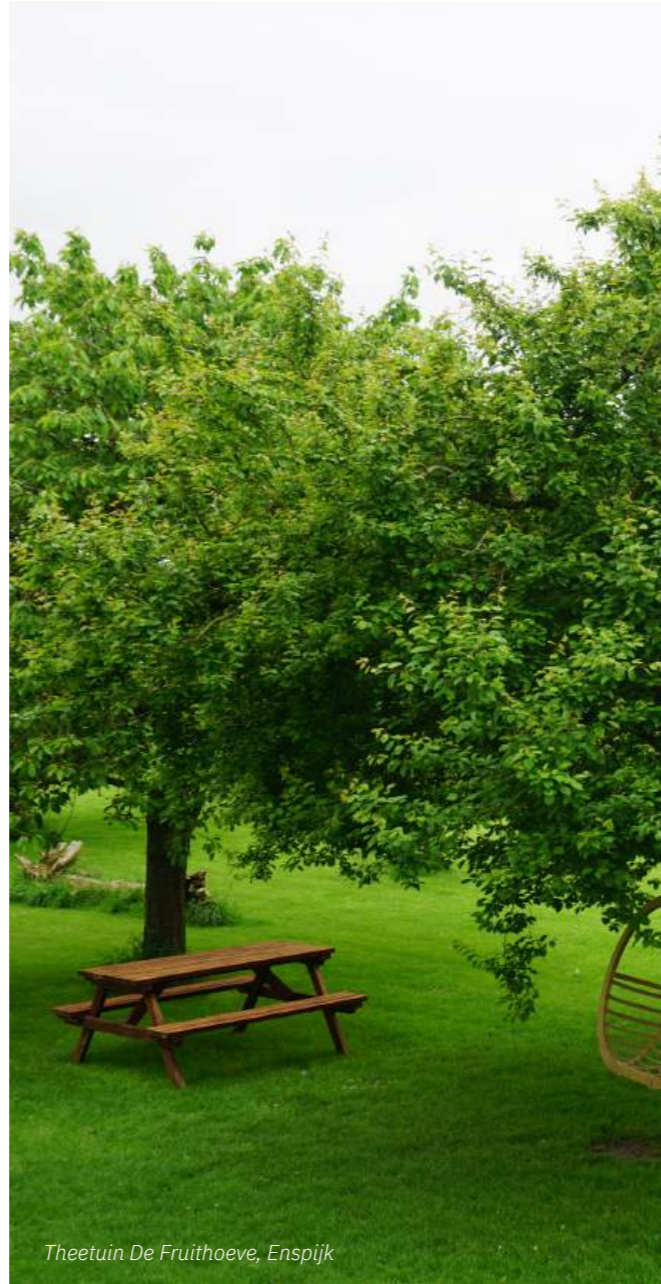

6.1 GEZAMENLIJKE AMBITIE

Hoewel het ontwikkelen van biodiversere bermen en slootkanten – ander maaibeheer en misschien nog wat bijzaaien – relatief eenvoudig lijkt, is de realisatie van het Groenblauwe Raamwerk Rivierenland geen eenvoudige taak. Het vraagt een gezamenlijke aanpak van overheden, ondernemers, ondernemende inwoners, onderwijs en overige (natuur en belangen) organisaties. De beschikbaarheid van zowel geld als grond vormt daarbij een grote uitdaging, maar het begint met het besef van de urgentie en de meerwaarde van het raamwerk.

Het Groenblauw Raamwerk Rivierenland is richtinggevend en inspirerend op hoofdlijnen. Dit vanuit de kansen die in de verschillende gebieden liggen om ambities te concretiseren naar plannen en uitvoering. Het dient als basis voor verdere uitwerking op gemeentelijk en regionaal niveau. Door een gezamenlijke ambitie neer te leggen, kunnen de betrokken partijen elkaar helpen in de realisatie. Dit draagt bij aan de bundeling van organisatiekracht en financiële middelen.

De vervolgstap is het adopteren en verankeren van het raamwerk. Het raamwerk kan dienen als bouwsteen voor gemeentelijke en regionale beleidsplannen en -processen, waaronder het herijken van omgevingsvisies en het doorontwikkelen van gebiedsprogramma's. Vanuit de overige partijen in het gebied, de ketenpartners, is hulp nodig om samen uitvoering aan het raamwerk te geven.

Theetuïn De Fruithoeve, Enspijk

6.2 GEBIEDSGERICHTE AANPAK

Een veerkrachtige regio realiseren we alleen als we vraagstukken in samenhang bekijken. We willen onder andere binnen het Regioprogramma FruitDelta Rivierenland - integraal - invulling geven aan het vervolg. Toekomstige opgaven en ontwikkelingen kunnen bijdragen aan het groenblauwe raamwerk, als integraal onderdeel van een project of door investeringen elders. Zo vraagt verbreding van een snelweg of dijkversterking vaak om een natuurcompensatie, terwijl een woningbouwopgave direct groenblauw ingestoken kan worden, met goede verbindingen naar het aangrenzende landschap. Bij het opstellen van een integrale (investerings)agenda ten aanzien van de programmering krijgen we zicht op de ruimtewens in de toekomst en logische eenheden, tijdspad en kosten. Er wordt een afgestemde aanpak beoogd waarin de uiteenlopende opgaven en bouwstenen elkaar versterken.

Realisatie van het raamwerk vraagt om investeringen in het gebied. Van alle betrokken partijen. De precieze kosten en financieringsbronnen zijn in dit stadium nog niet duidelijk. Daarom moet eerst verkend worden welke mogelijke maatregelen, lopende investeringen en kansen er zijn en vervolgens wat deze kosten.

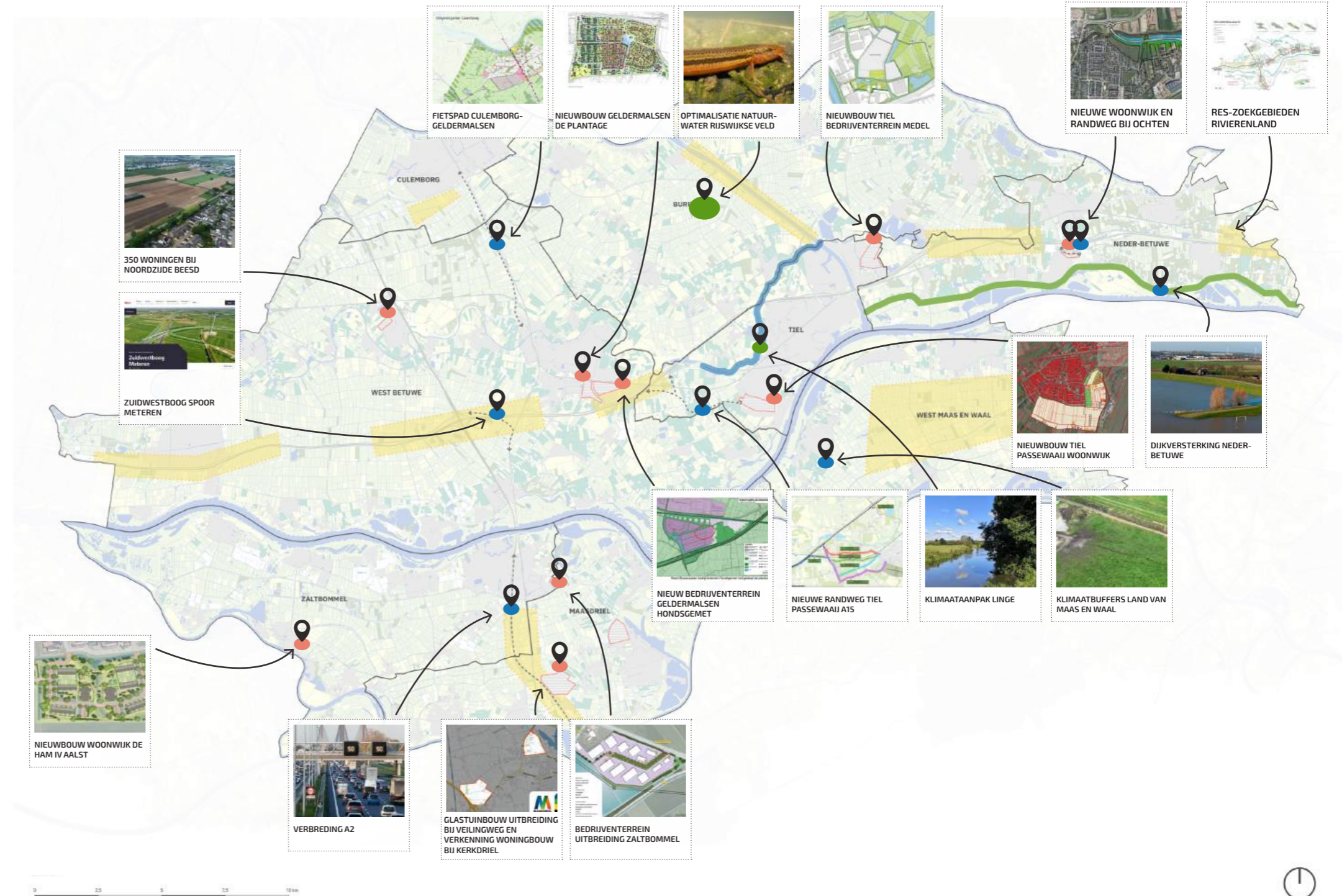
Beleidsonzekerheid, zoals het stopzetten van het Nationaal Programma Landelijk Gebied, heeft invloed op de uitvoerbaarheid en financiering van het raamwerk. Het betekent dat naar alternatieve middelen moet worden gezocht. Dit wordt gezamenlijk ook gedaan met onder andere de aanvraag van de 6e tranche RegioDeal (als onderdeel van 5 tot 10 gebiedsprojecten onder de noemer

‘Toekomstbestendig leven’) en LEADER en een pilot naar alternatieve manieren van gebiedsfinanciering van klimaatadaptatie met de inzet van natuur. Daarnaast zijn er voor organisaties, verenigingen en particulieren aanvullende financieringsbronnen. En we blijven opties voor financiering verkennen. We beogen uiteindelijk een financiering door zowel publieke en private partijen.

Het hebben van dit gezamenlijke integrale plan vergroot de kansen op externe financiering voor de uitvoering van projecten, wat cruciaal is gezien de omvang van de opgaven. Des te meer reden om werk met werk te maken en laaghangend fruit te benutten.

6.3 KOPPELKANSEN

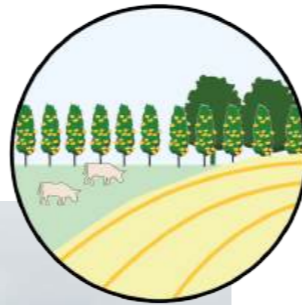
Op de kaart staan een aantal opvallende plannen, die zijn aangedragen in de werksessies en/of afgeleid uit de gemeentelijke omgevingsvisies. Het is belangrijk dat we maatregelen of projecten 2 tot 10 jaar vooruit in beeld hebben. Een projectportfolio en gebiedsprogramma kan ons hierbij helpen.

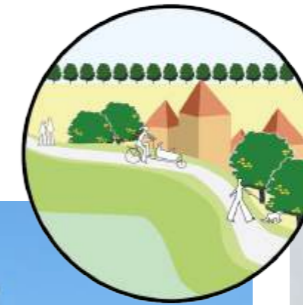
6.4 UITVOERING

Om het raamwerk ook daadwerkelijk tot uitvoer te brengen is een aanvalsplan nodig. Belangrijke partijen hierbij zijn:

- de land- en tuinbouw als grootste landschapsbeheerder en grondeigenaar in het gebied;
- de recreatie- en toerismesector als het gaat om de toegankelijkheid, aantrekkelijkheid en de vermarkting van de regio;
- de overheden als regisseur, om waar kansen liggen werk met werk te maken bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen, zoals woningbouwplannen, de aanleg en revitalisatie van bedrijventerreinen, nieuwe infrastructuur en duurzame energie.

LAND- EN TUINBOUW

RECREATIE EN TOERISECTOR

OVERHEDEN ALS REGISSEUR

LAND- EN TUINBOUW

Als grootste grondbezitter van de regio en daarmee als landschapsbeheerder is de land- en tuinbouw van groot belang voor de totstandkoming van het Groenblauwe Raamwerk in Rivierenland. Juist in de verweving van land- en tuinbouw en natuur liggen grote kansen. Verspreid over de regio liggen diverse gebieden waar land- en tuinbouwpercelen nu al op meer natuurlijke wijze beheerd worden. Of het nu gaat om hele percelen of alleen de randen, voor het groenblauwe raamwerk zijn deze initiatieven ongelofelijk waardevol. Op de volgende pagina's is voor iedere bedrijfstak een bijzonder project of pilot uitgelicht.

Door te innoveren, te verbreden, te extensiveren of op een andere plek verder te gaan, kunnen boeren en tuinders bijdragen aan de doelen voor klimaat, biodiversiteit en landschap. Dat betekent wel dat er voldoende ruimte en (langdurige) financiële middelen beschikbaar moeten komen, zodat de aanleg en beheer van het raamwerk weer onderdeel gaan uitmaken van de bedrijfsvoering. We moeten ons gaan inzetten om te kijken naar nieuwe (langjarige) verdienmodellen, waarbij zowel de transitieopgaven geborgd zijn als de financiële zekerheid van een perceelegeenaar. Aanleg van groenblauwe dooradering ten behoeve van bijvoorbeeld klimaatbuffers dient onderdeel te worden van het verdienmodel. We moeten onderzoeken hoe we – langjarige - groenblauwe diensten kunnen gaan inzetten in onze regio vanuit de verschillende opgaven. De voorbeelden liggen er al.

Andersom kan het raamwerk bijdragen aan de ontwikkeling van een toekomstbestendige land- en tuinbouw, door:

- natuurlijke bestuiving, plaag- en ziektebestrijding en het vastleggen van CO₂;
- focus aan te brengen binnen het riviereengebied, waardoor beter gestuurd kan worden op vrijkomende percelen bij bedrijfsbeëindigingen en eventuele verplaatsingen;
- het positieve verhaal over een duurzame, natuurinclusieve regio te versterken, en daarmee het imago van de regio;
- de afzet van lokale, duurzame en ambachtelijke producten te stimuleren (voedselzekerheid en agrotourisme).

Om tot een gezamenlijk aanvalsplan te komen waar iedereen zich in kan vinden, is het onderlinge gesprek belangrijk.

RECREATIE EN TOERISMESECTOR

Recreatie en toerisme kunnen veel bijdragen aan het groenblauw raamwerk. Zeker wanneer er ook een koppeling kan worden gemaakt met het agrarisch gebruik van het gebied. Een streekwinkeltje is charmanter in een hoogstamboomgaard of op een mooi groen ingepast erf. Voor klompenpaden kunnen grondeigenaren zelfs een vergoeding krijgen. Door te investeren in recreatieve routes door een aantrekkelijk landschap profiteren niet alleen de inwoners van Rivierenland, maar blijven bijvoorbeeld ook de groene wiggen tussen de kernen behouden. De ontwikkeling van een landschapspark tussen Geldermalsen en Tiel is hier een goed voorbeeld van.

OVERHEDEN ALS REGISSEUR

In het landelijk gebied moeten allerlei opgaven, ontwikkelingen en functies landen, zoals woningbouw, infrastructuur en duurzame energie, maar ook voldoende ruimte voor natuur en voedselzekerheid. Overheden hebben hierin een belangrijke regisserende en faciliterende rol. Als regisseur in de integrale afweging van opgaven en functies en het maken van keuzes voor de juiste functie op de juiste plek voor een gezonde en duurzame leefomgeving voor onze inwoners. Met aandacht voor alle belangen van de verschillende gebiedspartijen én oog voor de langere termijn en toekomstige generaties. Daarin worden overheden ook gevraagd om een duidelijke koers met meer beleidszekerheid, bijvoorbeeld richting de land- en tuinbouw, voor een stukje bestaanszekerheid.

PLASDRAS-PERCEEL, KRUIDENRIJK GRASLAND, STOBBERLAND VOOR WEIDEVOGELS

Project van agrariërs samen met Collectief Rivierenland

In de Tielerwaard worden allerlei maatregelen toegepast ten gunste van de weidevogels. De maatregelen variëren in maat en schaal: van kruidenrijk grasland, het langer kaal houden van stobberland tot een plasdras-perceel. In het voorjaar zijn hier tal van weidevogels te zien. Grutto's, tureluren en Kievitten vinden hier eenvoudig hun plek.

Collectief Rivierenland staat in nauw contact met de agrariërs in het gebied en denkt actief mee wat mogelijk is binnen de bedrijfsvoering van de boer en de ANlb.

Bron beeld: eigen afbeelding

OP ZOEK NAAR PASSENDE BIODIVERSITEIT ROND DE KAS

Pilot landschappelijke inpassing en biodiversiteit rond een Chrysantenkas bij Zuilichem. Diamond flowers en Wageningen University & Research, en mede mogelijk gemaakt door Provincie Gelderland en Greenport Gelderland.

In deze pilot wordt geëxperimenteerd met een groenstrook van 500 meter lang en 15 meter breed. De strook bestaat uit bomen en onderbeplanting, waaronder meerjarige kruiden, een grasrand en plasdras-oever richting de sloot. Het doel is om zowel een positieve bijdrage aan biodiversiteit te leveren als aan de plaagdruk in de kas.

Bron beeld:

<https://glastuinbouwpactbommelerwaard.nl/project/op-zoek-naar-passende-biodiversiteit-rondom-de-kas/>

BLOEMENSTROKEN VOOR NATUURLIJKE PLAAGBESTRIJDING IN DE LAANBOOMTEELT

Onderdeel van Natuurinclusief Betuws Boeren. Dit project is een initiatief van en wordt uitgevoerd door ANV Lingestreek en de Coöperatieve Betuwse Fruitmotor in samenwerking met de Tree Centre Opheusden en adviseurs van de boomtelers.

In het project Natuurinclusief Betuws Boeren is met een aantal laanboomtelers onderzocht hoe de laanboomteelt natuurinclusiever kan. Eén van de onderzochte maatregelen was het implementeren van bloemenstroken tussen de teelt. Mits met de juiste soorten geplant en op de juiste manier onderhouden, kunnen de bloemenstroken plagen in de teelt bestrijden.

Bron beeld: Natuurinclusief Betuws Boeren - Toepassingen boomteelt 2023

PROEFTUIN RANDWIJK

Onafhankelijk onderzoek en praktijkproeven met fruitteelt. De partners in proeftuin zijn Fruitconsult BV, de Centrale Adviesdienst voor de Fruitteelt (CAF), Delphy, de Nederlandse Fruittelersorganisatie (NFO) en Wageningen University & Research.

Net buiten het gebied van het groenblauw raamwerk Rivierenland ligt Proeftuin Randwijk. Hier wordt onderzoek gedaan naar en verschillende praktijkproeven opgesteld voor biologische fruitteelt. Door de pilotprojecten en het onderzoek heeft de proeftuin een kennisbank opgebouwd die gebruikt kan worden door telers door de hele Betuwe.

Bron beeld: <https://proeftuinrandwijk.nl>

WAARDMANSCHAP IN HURWENENSE UITERWAARD

Uiterwaarden waren eeuwenlang een belangrijk onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering en werden gemeenschappelijk beheerd en onderhouden. Na herinrichting van de uiterwaard werd het beheer overgedragen aan de agrarische natuurvereniging Capreton. De graslanden worden gemaaid door boeren uit de omgeving, aangesloten bij De Capreton, en zij weiden er hun vee op. Om ervoor te zorgen dat de bijzondere kwaliteit van het gebied gewaarborgd blijft, is er een zogeheten 'waardman' aangesteld.

Bron beeld: Waardmanschap in de Hurwenense uiterwaard - Collectief Rivierenland 2021

BAM-AKKERS

Project van agrariërs samen met Collectief Rivierenland

Met 8 boeren is in totaal ruim 50 hectare BAM-akker (Biodivers AkkerMozaïek) aangelegd in Rivierenland. Deze BAM-akkers doen ook mee met de studiegroep vogelakkers. Hierop worden stroken met luzerne, -klaver, hennep, veldbonen en gerst afgewisseld met akkerkruidenstroken. Om de percelen kan een botanische akkerrand liggen.

Met deze akkers wordt ruimte gegeven aan soorten als de veldleeuwerik en patrijs. Een deel van de teelt, luzerne en luzerneklaver, kan weer worden gebruikt als voer in de veehouderij. Verspreid door heel rivierenland zijn BAM-akkers te vinden. Een bijzonder stuk met BAM-akkers binnen dit Groenblauw Raamwerk, ligt rond Kasteel Nederhemert.

Bron beeld: <https://collectiefrivierenland.nl/de-veldleeuwerik-in-de-vogelakkers/>

Theetuin
De Fruit
Ingang

koffie
-
hee
-
gbak
-
bod
-
ijs
Theetuin
De Fruit

↑
↓

BRONNEN - AFBEELDINGEN

Intermezzo pagina 11-12

Vlindertuin Tiel

<https://detielenaar.nl/nieuws/2022/11/nieuws-uit-tiel-editie-30-november-2022/>

Right to roam

<https://www.righttoroam.org.uk>

Natuurkaart uit Groenbeleidsplan Culemborg

<https://dvg.culemborg.nl/groenbeleidsplan>

Uitsnede Telerwaard omstreeks 1925

<https://www.topotijdreis.nl>

Kuilenburger Polder Plan

<https://www.natuurinclusievelandbouwgelderland.nl/projecten/kuilenburger-polder-plan/>

Natuurinclusieve dijken

<https://www.vee-en-gewas.nl/artikel/368442-waterschap-rivierenland-geeft-dijkhellingen-en-agrarische-kavels-uit-voor-graswinningen/>

Intermezzo pagina 44-45

Boterkampen

<https://www.capreton.nl/gebieden/de-boterkampen/>

Foto pagina 48

<https://molensrivierengebied.nl/molen/poldermolen-wadenoijen-in-de-steendert/>

Foto pagina 52

<https://www.birdingplaces.eu/en/birdingplaces/netherlands/het-broek-bij-waardenburg>

Intermezzo pagina 84-85

Vlindertuin Tiel

<https://www.vlindertuin-tiel.nl/activiteiten/>

Foto pagina 88

<https://www.hetleeuwseveld.nl>

COLOFON

Groenblauw Raamwerk Rivierenland, een handreiking

- definitief, december 2024 -

Kernteam

Pim Beerling, Provincie Gelderland
Franzel Bergevoet, FruitDelta Rivierenland
Jurian Burgers, FruitDelta Rivierenland
Jeroen Haas, Waterschap Rivierenland
Inge van Heck, FruitDelta Rivierenland
Martine Kriesch, Gemeente Zaltbommel

Team Feddes/Olthof landschapsarchitecten

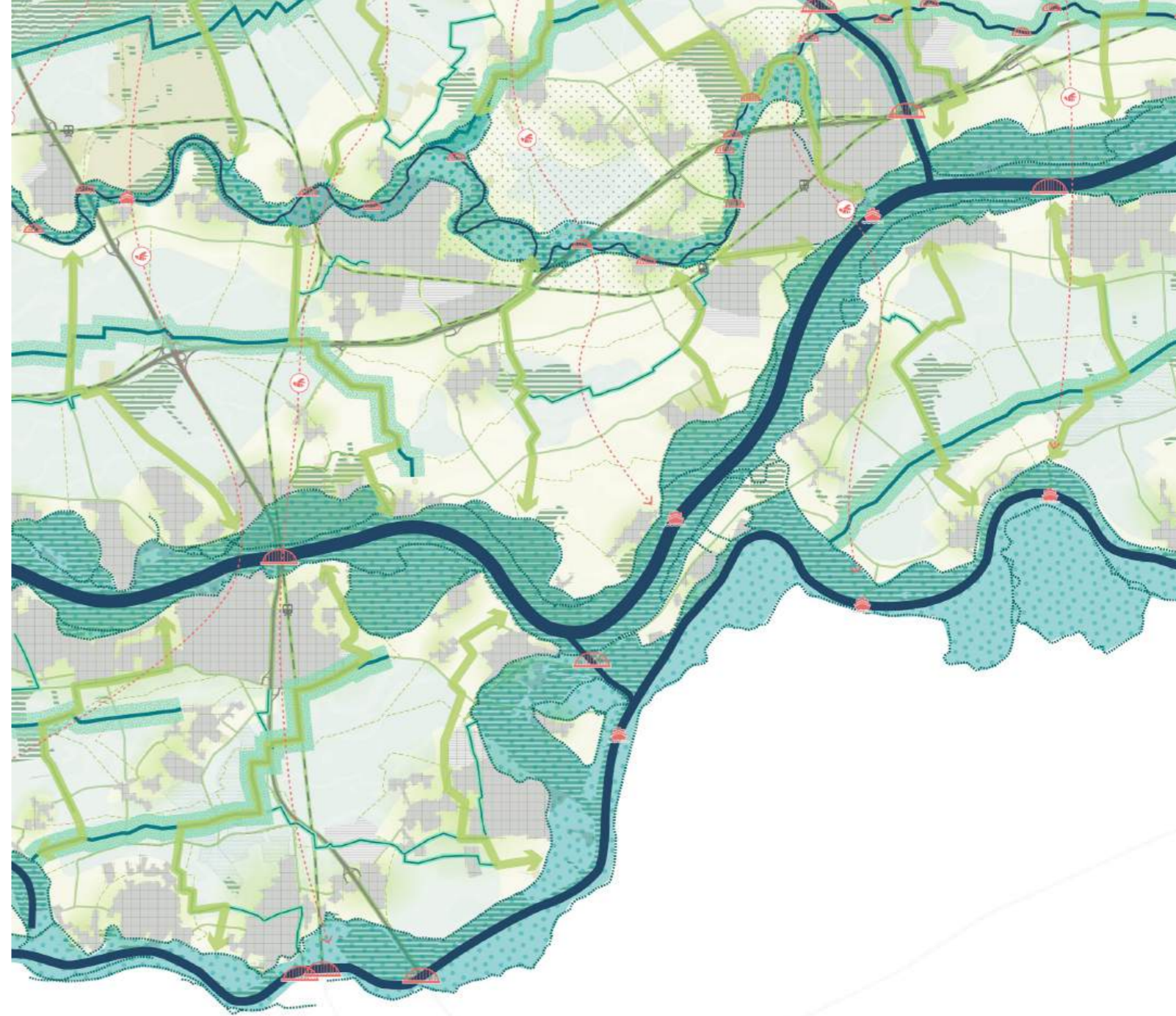
Daniel Barrero
Isabella Hol
Lotte Oppenhuis
Femke Visser

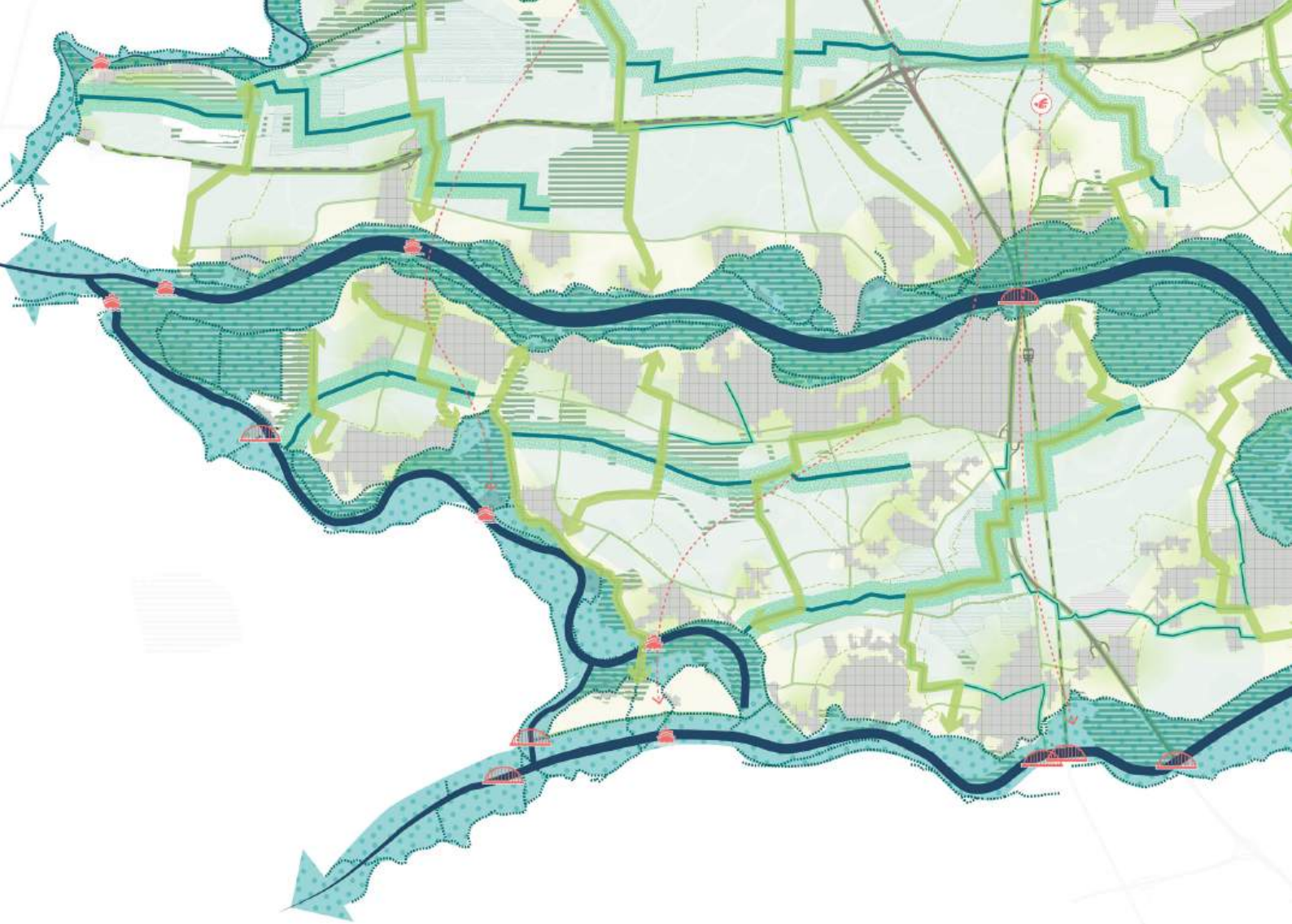
Projectnummer FO 533

≡ provincie
Gelderland

Dit project is medegefinancierd door de Provincie Gelderland

FEDDES/OLTHOF